

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Khandhavaggaṭīkā

1. Khandhasamyuttaṃ

1. Nakulapituvaggo

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. Bhaggā (2.0201) nāma jānapadino rājakumārā. Tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “bhaggā” tveva vuccatīti katvā vuttaṃ “**evaṃnāmake janapade**” ti, evaṃ bahuvacanavasena laddhanāme” ti attho. **Tasmiṃ vanasaṇḍeti** yo pana vanasaṇḍo pubbe migānaṃ abhayatthāya dinno, tasmīṃ vanasaṇḍe. Yasmā so gahapati tasmīṃ nagare “nakulapitā” ti puttassa vasena paññāyittha, tasmā vuttaṃ “**nakulapitā**” ti nakulassa nāma dārakassa pitāti attho. Bhariyāpissa “nakulamātā” ti paññāyittha.

Jarājiṇṇoti jarāvasena jiṇṇo, na byādhi-ādīnaṃ vasena jiṇṇo. **Vayovuḍḍhoti** jiṇṇattā eva vayovuḍḍhippattiyā vuḍḍho, na silādivuḍḍhiyā. Jātiyā mahantatāya cirarattatāya **jātimahallako**. **Tiyaddhagatoti** paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe gato. Tattha paṭhamam dutiyañca atikkantattā pacchimaṃ upagatattā **vayo-anupatto**. **Āturakāyoti** dukkhavedanāpavisatāya anassādakāyo. Gelaññaṃ pana dukkhagatikanti (2.0202) “**gilānakāyo**” ti vuttaṃ. Tathā hi **saccavibhaṅge** (vibha. 190 ādayo) dukkhasaccaniddese dukkhaggahaṇeneva gahitattā byādhi na niddiṭṭho. **Niccapaggharaṇaṭṭhenāti** sabbadā asucipaggharaṇabhāvena. So panassa āturabhāvenāti āha- “**āturaṃyeva nāmā**” ti. **Visesenāti** adhikabhāvena. Āturatīti āturo. Saṅgāmappatto santattakāyo. Jarāya āturatā **jarāturatā**. Kusalapa-kkhavaḍḍhanena mano bhāventīti **manobhāvaniyā**. Manasā vā bhāvaniyā sambhāvaniyāti **manobhāvaniyā**. **Anusāsātūti** anu anu sāsātūti ayamettha atthoti āha- “**punappunaṃ sāsātū**” ti. **Aparāparam** pavattitaṃ hitavacanaṃ. **Anotiṇṇe vatthusmiṃ** yo evaṃ karoti, tassa ayaṃ guṇo dosoti vacanaṃ. **Tantivasenāti** tantisannissayena ayaṃ anusāsani nāma. **Paveṇīti** tantiyā eva vevacanaṃ.

Aṇḍam viya bhūtoti adhikopamā kāyassa aṇḍakosato abaladubbhalabhāvato.

Tenāha “**aṇḍaṃ hī**” ti-ādi. **Bāloyeva** tādisattabhāvasamaṅgī muhuttampi ārogyaṃ paṭijānanto.

Vippasannānī Ti pakatimākāraṃ atikkamitvā visesena pasannāni. Tenāha- “**su-u pasannānī**” ti. Pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi tāhi tassa mukhavaṇṇassa pārisuddhīti āha- “**parisuddhoti niddoso**” ti. Tenevāha “**nirupakkilesatāyā**” ti-ādi. Etenevassindriyavippasannatākāraṇampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Esa** mukhavaṇṇo. **Nayaggāhapaññā** kiresāti idaṃ anāvajjanavaseneva vuttabhāvaṃ sandhāyāha.

Yaṃ neva puttassāti-ādi “ovadatu no, bhante, bhagavā yathā mayaṃ paralokepi aññamaññaṃ samāgaccheyyāmā” ti vuttavacanaṃ sandhāya vuttameva. **Madhuradhammadesanāyeva** satthu sammukhā paṭiladdhā, tassa attano pemagāravagahitattā “**amatābhiseko**” ti veditabbo.

Idaṃ padadvayaṃ. **Ārakattā** kilesehi maggena samucchinattā. **Anayeti** avaḍḍhiyaṃ, anatheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na iriyanato** avattanato. **Ayeti** vaḍḍhiyaṃ atthe upāye ca. **Araṇīyatoti** payirupāsitabbato. Niruttinayena pada-siddhi veditabbā purimesu atthavikappesu (2.0203), pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariyasaddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā” ti-ādīsu (ma. ni. 1.35) visuddhāsaya payogesu puthujjanesupi vaṭṭati, idha pana ariyama-ggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha- “**buddhā cā**” ti-ādi. Tattha **paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisāti** idaṃ “ariyā sappurisā” ti idha vuttapadānaṃ atthaṃ asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā, tasmā “**sabbeva vā**” ti-ādi vuttaṃ.

Ettāvata hi **buddhasāvako vutto**, tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo parato ghosamantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bhagavāva “kalyāṇamitto” ti adhippeto. Vuttañhettaṃ “mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti” ti-ādi (saṃ. ni. 1.129; 5.2). So eva ca aveccapasādādhigamena daḷhabhatti nāma. Vuttampi cetaṃ “yaṃ mayā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti” ti (udā. 45; cūḷava. 385). **Kataññutādīhi paccekabuddhabuddhāti** ettha kataṃ jānā-tīti kataññū. Kataṃ viditaṃ pākaṭaṃ karotīti katavedī. Paccekabuddhā hi anekesupi kappasatasahassesu kataṃ upakāraṃ jānanti, katañca pākaṭaṃ karonti sati-janana-āmisapaṭiggahaṇādinā. Tathā saṃsāradukkhadukkhitassa sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yaṃ attanā kātuṃ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṃ asa-ṅkhyeyyasahassesu kataṃ upakāraṃ maggaphalānaṃ upanissayañca jānanti, pākaṭaṃ karonti. Sīho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṃ karontena buddhakiccaṃ karonti. Yāya paṭipattiyā ariyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanaṃ, tattha ca ādarābhāvo **ariyānaṃ adassanasilatā, na ca dassane sādhu-kāritāti** veditabbā. **Cakkhunā adassāvīti** ettha cakkhu nāma na maṃsa-cakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha “**dibbacakkhunā vā**” ti. **Ariyabhāvoti** yehi yogato “ariyā” ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthūti** adhippetatthañāpanakā-

raṇaṃ. **Evaṃ vuttepīti** evaṃ aññāpadesena attupanāyikaṃ katvā (2.0204) vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo, vipassiyamānā vā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto adhisīlasikkhādīnaṃ vasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaraviniyādīnaṃ abhāvena ayaṃ “avinīto”ti vuccati, te tāva dassetuṃ “**duvidho vinayo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṃvaroti** pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṃvaroti** indriyārakkhā, sā ca tathāpavattā satiyeva. **Nāṇasaṃvaroti** “sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī”ti (su. ni. 1041) vatvā “paññāyete pidhiyare”ti (su. ni. 1041) vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādīṭṭhiduccarita-avijjā-avasīṭṭhakilesānaṃ saṃvaro pidhanaṃ samucchedaññanti veditabbaṃ. **Khantisaṃvaroti** adhivāsana, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā, “paññā”ti keci vadanti. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena aṅgena tassa tassa aṅgassa pahānaṃ **tadaṅgapahānaṃ**. Vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Sesapadaṭṭayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenāti-ādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupe-**
toti iti-saddo ādi-attho. Tena “upagato”ti-ādinā **vibhaṅge** (vibha. 511) āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. **Kāyaduccaritādīnanti** dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhasaccasaṅkhātassa pamādassa, abhijjhādīnaṃ vā akkhanānti-aññāṇakosajjānaṅca. **Saṃvaraṇatoti** pidhanato, **vinayanatoti** kāyavācācīttānaṃ virūpapavattiyā vinayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā apanayanato, kāyādīnaṃ vā jimhapavattiṃ vicchinditvā ujukanayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva saṃvaraṇaṃ vinayanaṅca veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. “**Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāññāṇesū**”ti kasmā vuttaṃ? Nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāññāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ, vipassanāññāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. Nāmarūpamattamidaṃ, “natthi ettha attā vā attaniyaṃ (2.0205) vā”ti evaṃ pavattaññāṇaṃ **nāmarūpavavathānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayāṃ vā satī tasmīṃ kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**, sā ca “rūpaṃ attato samanupassati”ti evaṃ pavattā attadiṭṭhi. Tassa nāmarūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanaññāṇaṃ **paccayapariggaho**. “**Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā**”ti-ādinayappavattā ahetudiṭṭhi. “Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti tathā tathā pavattā diṭṭhi **visamahetudiṭṭhi**. **Tassevāti** paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenāti** yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṃ atīte anāgatepīti tīsu kālesu vicikicchāpanayanaññāṇena. **Kathaṃkathībhāvassāti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānan”ti-ādinayapavattāya (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) saṃsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenāti** “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ”ti-ādinā (saṃ. ni. 3.48-49) khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena vipassanāññāṇena. **Ahaṃ mamāti gāha-**
ssāti “attā attaniyan”ti gahaṇassa. **Maggāmagga-**
vavathānenāti maggāmaggañā-

ṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyā**ti amagge obhāsādike “maggo”ti uppanna-
saññāya. Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passaṅkato “evamete
saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjanti”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ
“**udayadassanena ucchedaditṭhiyā**”ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ “yadi-
pime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭṭisandhikā nirujjha-
ntevā”ti passato kuto sassataggāho. Tasmā vuttaṃ “**vayadassanena sassataditṭhi-
yā**”ti. **Bhayadassanenā**ti bhayatūpaṭṭhānañāṇena. **Sabhayeti** sabbabhayānaṃ
ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkha-
bhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyā**ti “abhayaṃ khemaṃ”ti
uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādanava-
sena pavattasaññā, yo “ālayābhiniveso”tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhira-
maṇavasena pavattasaññā, yā “nandi”tipi vuccati. **Amuccitukāmatā** ādānaṃ. **Anu-
pekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṃ** paṭiccasa-
muppāde. **Paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho
vā. **Nibbāne** (2.0206) **Ca paṭilomabhāvo** saṅkhāresu nati, nibbānapaṭicchādaka-
moho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnatā vipassanā
saṅkhāranimittaṃ na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhiniveso”tipi vuccati,
saṅkhāranimittaggāhassa, atikkamanameva vā **pahānaṃ**.

Pavatti eva **pavattibhāvo**, pariyuṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādidhammānanti** ādi-sa-
ddena nīvaraṇapakkihiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti. Catunnaṃ ariya-
maggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho.
Kena pana pahānanti? “Ariyamaggehevā”ti viññāyamānoyamatto tesaṃ bhāvi-
tattā appavattivacanato. “**Samudayapakkhikassā**”ti ettha cattāropi maggā catusa-
ccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayasasaṅkhātena lobhena
saha pahātabbattā samudayasabhāvattā ca. **Saccavibhaṅge** ca sabbakilesānaṃ
samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkhikā”ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭipa-
ssaddhattaṃ** vūpasantatā.

Saṅkhatanissaṭatā saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhatanti** virahita-
sabbasaṅkhatanaṃ, visaṅkhānanti attho. Pahānañca taṃ vinayo cāti **pahānavinayo**
purimena atthena. Dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbo.

Bhinnasaṃvarattāti naṭṭhasaṃvarattā, saṃvarābhāvato attho.

Tena asamādinnaṣaṃvaropi saṅgahitova hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṃvaro, tadabhāve na hoti. **Ariyeti** ariyo. Paccattavacanañhetam. **Eseti** eso eso, atthato anaññoti attho. **Tajjātet**i atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisabhāvoti attho.

So ahanti attanā parikkappitaṃ attānaṃ diṭṭhigatiko vadati. “Ahaṃbuddhinibandhano attā”ti hi attavādino laddhi. **Advayanti** dvayatārahitaṃ. Abhinnaṃ vaṇṇameva “acci”ti gahetvā “accīti vaṇṇo evā”ti tesam ekattaṃ passanto viya yathāparikkappitaṃ attānaṃ “rūpaṃ”ti, yathādiṭṭhaṃ vā rūpaṃ, “attā”ti gahetvā tesam ekattaṃ passanto daṭṭhabbo. Ettha ca “rūpaṃ attā”ti (2.0207) imissā pavattiyā abhāvepi rūpe attaggahaṇaṃ pavattamānaṃ acciyaṃ vaṇṇaggahaṇaṃ viya “advayadassanaṃ”ti vuttaṃ. Upamāyo ca anaññattādigahaṇanidassanavaseneva vuttā, na vaṇṇādīnaṃ viya attano vijjamānadassanaṭṭhaṃ. Na hi attani sāmibhāvena rūpañca sakiñcanabhāvena samanupassati. **Attani vā rūpanti** attānaṃ rūpassa sabhāvato ādhāraṇabhāvena. **Rūpasmiṃ vā attānanti** rūpassa attano ādhāraṇabhāvena diṭṭhipassanāya passati. **Pariyuṭṭhatthāyīti** pariyuṭṭhānappaṭṭhāhi diṭṭhitaṇhāhi “rūpaṃ attā, rūpavā attā”ti-ādinā khandhapañcakaṃ micchā gahetvā tiṭṭhanato. Tenāha “**pariyuṭṭhānākārenā**”ti-ādi. **Eseva nayoti** yo “idhekacco rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinā rūpakkhandaṃ vutto saṃvaṇṇanānayo, vedanākkhandhādīsopi eso eva nayo veditabbo.

Suddharūpamevāti arūpena amissitaṃ kevalaṃ rūpameva. **Arūpanti** suddha-arūpaṃ rūpassa aggahitattā. **Catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasesāti** catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ gahaṇavasena rūpārūpamissako attā kathito tasmim tasmim gahaṇe vedanādivinimutta-arūpadhamme kasiṇarūpena saddhim sabbarūpadhamme ca ekajjhaṃ gahaṇasiddhito. **Pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā**, te te eva dhamme “attā”ti gahaṇato tesañca ucchedabhāvato. Avasesesu pana pannarasasu ṭhānesu rūpaṃ “attā”ti gahetvāpi diṭṭhigatiko tatha niccasaññaṃ na vissajjeti kasiṇarūpena taṃ missetvā tassa ca uppādādīnaṃ adassanato, tasmāssa tatthapi hotiyeva **sassatadiṭṭhi** ekaccasassatagāhavasenapi. **Maggāvaraṇā** viparītadassanato. **Na saggāvaraṇā** akammaṭṭhappattatāya. Akiriyaṇhetukanaṭṭhikadiṭṭhiyo eva hi kammaṭṭhadiṭṭhiyo.

Kāyoti rūpakāyo. So **āturoyeva** asavasabhāvato. **Rāgadosamohānugatanti** appahīnarāgadosamohasantāne pavattaṃ. **Idhāti** imasmim sutte. **Dassitaṃ** ātura-bhāvena. **Nikkilesatāyāti** sayam pahīnakilesasantānagatatāya. **Sekhā neva āturacittā** pahīnakilese upādāya, appahīne pana upādāya āturacittā. **Anāturacittataṃ yeva bhajanti** vaṭṭānusārimahājanassa viya tesam cittassa kilesavasena āturattābhāvato.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. Devā (2.0208) **vuccanti rājāno** “dibbanti kāmagaṇehi kīḷanti laḷanti, attano vā puññānubhāvena jotanti”ti katvā. Tesam dahoti **devadaho**. Sayamjāto vā so hoti, tasmāpi “**devadaho**”ti vutto. **Tassa avidūre nigamo “devadahan”tveva saṅkham gato** yathā “varaṇānagaram, godhāgāmo”ti. Pacchābhūmiyaṃ aparadisāyaṃ nivīṭṭhajanapado pacchābhūmaṃ, taṃ gantukāmā **pacchābhūmagamikā**. **Te sabhāreti** te bhikkhū therassa vasena sabhāre kātukāmatāya. Yadi thero tesam bhāro, therassapi te bhārā evāti “**te sabhāre kātukāmatāyā**”ti vuttaṃ. Evañhi thero te ova-ditabbe anusāsitabbe maññatīti. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**yo hī**”ti-ādimāha. **Ayaṃ nibbhāro nāma** kañci puggalaṃ attano bhāraṃ katvā avattanato.

Catubbidhenāti dhātukosallaṃ āyatanakosallaṃ paṭiccasamuppādakosallaṃ ṭhānāṭṭhānakosallanti evaṃ catubbidhena.

Te mahallakābādhikātidaharapuggale gaṇhitvāva gacchati. Te hi divasadvayaena vūpasantaparissamā eva. **Hatthivānaratittirapaṭibaddhaṃ vatthum kathetvā**. “**Eḷakāḷagumbeti** kālātiṇagacchamaṇḍape”tipi vadanti.

Vividhaṃ nānābhūtaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjameva **verajjaṃ**, tattha gataṃ, paradagatanti attho. Tenāha “**ekassā**”ti-ādi. **Cittasudattādayoti** cittagahapati-anātha-piṇḍikādayo. **Vīmaṃsakāti** dhammavicārakā. **Kinti** kīdisaṃ. **Dassananti** siddhantaṃ. **Ācikkhati** kīdisanti adhippāyo. **Dhammassāti** bhagavatā vuttadhammassa. **Anudhammanti** anukūlaṃ avirujjhanadhammaṃ. So pana veneyyajjhāsayānurūpadesanāvītthāroti āha- “**vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇaṃ**”ti. Dhāreti attano phalanti **dhammo**, kāraṇanti āha- “**sahadhammikoti sakāraṇo**”ti. **Imināpi** pāṭhantarena **vādo eva dīpito**, na tena pakāsītā kiriyā.

Taṇhāvaseneva channampi padānaṃ **attho veditabbo**. Yasmā rāgādayo taṇhāya eva avatthāvisesāti. Tenāha “**taṇhā hī**”ti-ādi. Vihananti kāyaṃ cittañcāti **vighāto**, dukkhanti āha- “**avighātoti** (2.0209) **nidukkho**”ti. Upāyāseti upatāpetīti upāyāso, upatāpo. Tappaṭipakkho pana **anupāyāso nirūpatāpo** daṭṭhabbo. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hālidikānisuttavaṇṇanā

3. “Avantidakkhiṇāpathe”ti aññesu suttapadesu āgatattā āha “**avantidakkhiṇāpatahasaṅkhāte**”ti. Majjhimadesato hi dakkhiṇadisāya avantiraṭṭhaṃ. Pavattayittha ettha laddhīti **pavattaṃ**, pavattitabbaṭṭhānanti āha “laddhipavattaṭṭhāne”ti. Ruppasabhāvo dhammoti katvā **rūpadhātūti rūpakkhandho** vutto. **Rūpadhātumhi** ārammaṇapaccayabhūtena **rāgena** saha-jātenapi asaha-jātenapi upanissayabhūtena appahīnabhāveneva **vinibaddhaṃ paṭibaddhaṃ kammaviññānaṃ**. **Okasārīti** vuccati- “tasmīṃ rūpadhātusaññite oke sarati pavattati”ti katvā. Avati ettha gacchati pavattatīti **okaṃ**, pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha- “**gehasārī ālayasārī**”ti.

Ugacchati vā ettha vedanādīhi saddhiṃ samavetīti **oko**, cakkhurūpādi. **Pacca-**

yoti ārammaṇādivasena paccayo. **Paccayo hoti** Ti anantarasamanantarādinā ceva kammūpanissaya-ārammaṇādinā ca. “Viññāṇadhātu kho, gahapatī” ti evaṃ vutte “kammaviññāṇavipākaviññāṇesu kataraṃ nu kho” ti **sammoho bhaveyya. Tassa** sammohassa **vighātattamaṃ** apagamanattamaṃ. **Asambhinnāvāti** asaṃkiṇṇāva desanā katā. **Ārammaṇavasena catasso abhisankhāravīññāṇaṭṭhitiyo vuttā** - “rūpupayaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, rūpārammaṇaṃ” ti-ādinā (saṃ. ni. 3.53). **Tā viññāṇaṭṭhitiyo dassetumpi.**

Daḷhaṃ abhinivesavasena ārammaṇaṃ upentīti **upayā**, taṇhādiṭṭhiyo. **Adhiṭṭhāna-bhūtāti** patiṭṭhānabhūtā. **Abhinivesabhūtāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa ajjhosaṃya pavattiyā kāraṇabhūtā. **Anusayabhūtāti** rāgānusayadiṭṭhānusayabhūtā. **Uparimakoṭiyāti** pahānassa uparimakoṭiyā. Buddhānaññeva hi te savāsanaṃ pahīnā. Pubbe aggahitaṃ viññāṇaṃ aggahitamevāti katvā kasmā idha desanā katāti codeti- “**idha (2.0210) viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ**” ti. Pubbe “viññāṇadhāturaṅgavinibandhañca viññāṇaṃ” ti vuccamāne yathā yathā sammoho siyā paccayapaccayuppannavibhāgassa dukkarattā, idha pana sammohassa okāsova natthi avisesena pañcasu khandhesu kilesappahānavasenāti. Tenāha “**kilesappahānadassanattanaṃ**” ti-ādi. **Kammaviññāṇena okaṃ asarantenā**” ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Asarantenāti** anupagacchantena.

Paccayaṭṭhenā Ti ārammaṇādipaccayabhāvena. **Nimittaṃ** uppattikaṃ. **Ārammaṇa ...pe...** **niketanti** ārammaṇakaraṇasaṃkhātena nivāsaṭṭhānabhūtena rūpameva niketanti rūpanimittaniketamaṃ.

Chandarāgassa balavadubbalatāyāti ajjhattakhandhapañcake chandarāgassa balavabhāvena taṃ “oko” ti, bahiddhā chasu ārammaṇesu tassa dubbalatāya tāni “niketan” ti vuttāni. Idāni yathāvuttamatthaṃ pākaṭamaṃ katvā dassetuṃ “**samānepi hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Okoti vuccati** gehameva rattitiṭṭhānabhāvato. **Niketanti vuccati** uyyānādi divāṭṭhānabhāvato. **Tato dubbalataro hoti** chandarāgo.

Gehassitasukhenāti gehanissitena cittassa sukkena **sukhito** sukhattatto **hoti. Kiccakaraṇīyesūti** khuddakesu ceva mahantesu ca kattabbatthesu. **Sayanti** attanā. **Antoti** cittajjhāsaye.

Evaṃrūpo Ti idisarūpo. Vaṇṇasaddo viya rūpasaddo rūpāyatanassa viya saṅghānassapi vācakoti adhippāyena “**dīgharassa kāḷodātādīsu rūpesū**” ti vuttaṃ. **Sukhādīsūti** somanassādīsu. Tattha hi “abhiṇhaṃ somanassito bhaveyyan” ti patthanā siyā. **Evaṃsañño nāmāti** visayavasena saññāvisesapatthanamāha. **Evaṃviññāṇoti** pana idha visayamukhena viññāṇavisesapatthanamaṃ vadati- “evaṃnipunarūpadassanasamatthaṃ, evaṃpañcapasādapaṭimaṇḍitanissayañca me viññāṇaṃ bhaveyyā” ti.

Vaṭṭamaṃ purato akurūmānoti loke cittaṃ apatthento. **Asiliṭṭhamaṃ** pubbenāparaṃ asambaddhamaṃ. Vadanti etenāti **vādo**, dosoti āha- “**tuyamaṃ doso**” ti-ādi. **Idheva** ima-smiṃyeva samāgame. **Nibbeṭhehi** dosato attānaṃ mocehi.

Hālidikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyahāḷiddikānisuttavaṇṇanā

4. **Cūḷachakkapañheti** (2.0211) mūlapaṇṇāse cūḷataṇhāsaṅkhayasutte (ma. ni. 1.390 ādayo). **Mahāsakkapañhepīti** mahātaṇhāsaṅkhayasuttepi (ma. ni. 1.396 ādayo). **Etanti** “ye te samaṇabrāhmaṇā”ti-ādisuttapadaṃ. Taṇhā sammadeva khīyati etthāti **taṇhāsaṅkhayo**, asaṅkhatā dhātūti āha “**taṇhāsaṅkhaye nibbāne**” ti. **Antaṃ atikkantaṇiṭṭhāti** antarahitaṇiṭṭhā. Tenāha “**satataniṭṭhā**” ti. **Sesapadesūti** “accantayogakkhemino” ti-ādīsu.

Dutiyahāḷiddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. **Samādhīti** appanāsamādhī, upacārasamādhī vā. **Kammaṭṭhānanti** samādhīpā-dakaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. “Phātiṃ gamissati” ti pāṭho. **Patthetīti** “aho vata me īdisaṃ rūpaṃ bhavēyyā” ti. **Abhivadatīti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ vadati. Tenāha “**tāya abhinandanāyā**” ti-ādi. “Aho piyaṃ iṭṭhan” ti vacībhede asatīpi tathā lobhuppāde sati abhivadatiyeva nāma. Tenāha “**vācaṃ abhindanto**” ti. “Mama ida-n” ti attano pariṇāmetvā anaññagocaraṃ viya katvā gaṇhanto **ajjhosāya tiṭṭhati** nāmāti dassento āha

“gilitvāti pariniṭṭhapetvā gaṇhāti” ti. “Abhinandati” ti-ādayo pubbabhāgavasena vuttā, “uppajjati nandi” ti dvārappattavasena. Paṭhamehi padehi anusayo, pacchimaena pariyuṭṭhānanti keci “gahaṇaṭṭhena upādānaṇ” ti katvā. **Nābhinandati nābhivadatī**ti ettha heṭṭhā vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Na “iṭṭhaṃ kantaṇ” ti vadatī**ti “iṭṭhaṇ” ti na vadati, “kantaṇ” ti na vadati. **Nābhivadatiyeva** taṇhāya anupādiyattā.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. Ñatvā (2.0212) **āhāti** “sati kāyaviveke cittaviveko, tasmimṃ sati upadhiviveko ca imesaṃ laddhuṃ vaṭṭatī” ti ñatvā āha.

Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. Gahaṇena uppannaṃ paritassananti khandhapañcake “ahaṃ mamā” ti gahaṇena uppannaṃ taṇhāparitassanaṃ diṭṭhiparitassanañca. **Aparitassananti** paritassanābhāvaṃ, paritassanapaṭipakkaṃ vā. **Ahu vata metaṃ** balayobbanādi. **Kammaviññāṇanti** vipariṇāmārammaṇaṃ taṇhādiṭṭhisahagataṃ viññāṇaṃ tadanuvatti ca. **Anuparivatti** nāma taṃ ārammaṇaṃ katvā pavatti. Tenāha “**vipariṇāmārammaṇacittato**” ti. **Akusalahammasamuppādā**ti taṇhāya aññākusalahammasamuppādā. **Pariyādiyitvāti** khepetvā, tassa pavattitum okāsaṃ adatvā. **Sa-uttāso**ti taṇhādiṭṭhivasena sa-uttāso. **Gaṇhitvāti** taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇetvā tesañceva vasena **paritassako**. **Rūpabhedānuparivatti** cittaṃ **na hoti**. **Vaṭṭatī**ti sabbākārena vattum yuttanti attho.

Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. Taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā” ti desanāya āgatattā. **Catūsu suttesū**ti pañcamādīsu catūsu suttesu. Catutthe pana vivaṭṭameva kathitaṃ.

Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Yadi (2.0213) atītānāgataṃ etarahi natthibhāvato aniccaṃ, paccuppannampi tadā natthīti **ko pana vādo** tassa aniccatāya, **paccuppannamhi kathāva kā** udayabbayapariicchinnattā tassa. Vuttañhettaṃ “nibbattā ye ca tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā”ti (mahāni. 10).

Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. **Tathārūpenevāti** yathārūpeneva puggalajjhāsayena navamaṃ suttaṃ kathitaṃ, tathārūpenevāti. Te kira bhikkhū atītānāgataṃ “dukkhan”ti sallakkhetvā, tathā “anattā”ti sallakkhetvā paccuppanne kilamiṃsu. “Atha nesan”ti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayena vattabbaṃ.

Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nakulapituvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aniccavaggo

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā

12-21. **Pucchāvasikaṃ** ānandattherassa pucchāvasena desitattā.

Aniccādisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhāravaggo

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Parihārabhāriya-**

ṭṭhenāti parihārassa bhāriyabhāvena garutarabhāvena. Vuttameva atthaṃ (2.0214) pākaṭaṃ kātuṃ “**etesañhi**” ti-ādimāha. Tattha yasmā etāni ṭṭhānagamanādīni rūpā-rūpadhammānaṃ paṅgulajaccandhānaṃ viya aññaṃaññūpassayavasena ijjhanti, na paccekaṃ, tasmā “**etesan**” ti avisesavacanaṃ kataṃ. **Puggalanti** khandhasantānaṃ vadati. Khandhasantāno hi avicchedena pavattamāno yāva parinibbānā khandhabhāraṃ vahanto viya loke khāyati tabbinimuttassa sattassa abhāvato. Tenāha “**puggalo**” ti-ādi. **Bhārahāroti jātoti** bhārahāro nāma jāto.

Punabbhava-karaṇaṃ punabbhavo, taṃ phalaṃ arahati, tattha niyuttāti vā **pono-bhavikā**. **Tabbhāvasahagataṃ** yathā “**sanidassanā dhammā**” ti, na saṃsaṭṭhasahagataṃ, nāpi ārammaṇasahagataṃ. “**Tatra tatrā**” ti yaṃ yaṃ uppattiṭṭhānaṃ, rūpā-di-ārammaṇaṃ vā patvā **tatratatrābhinandinī**. Tenāha “**upapattiṭṭhāne vā**” ti-ādi. **Pañcakāmaguṇikoti** pañcakāmaguṇārammaṇo. Rūpārūpūpapattibhave rāgo **rūpārūpabhavarāgo**. **Jhānanikanti** jhānasaṅkhāte kammabhave rāgo. **Sassatādiṭṭhīti** bhavadiṭṭhi, taṃsahagato rāgo. **Ayanti** rāgo **bhavataṇhā nāma**. **Ucchedadiṭṭhi** vibhavadiṭṭhi nāma, taṃsahagato chandarāgo **vibhavataṇhā nāma**. **Esa** puggalo khandhabhāraṃ **ādiyati** taṇhāvasena paṭisandhiggahaṇato. “**Asesamettha taṇhā virajjati palujjati nirujjhati pahiyati**” ti-ādinā sabbapadāni nibbānavaseneva vedita-bbānīti āha “**sabbaṃ nibbānasseva vevacanan**” ti.

Bhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. Parijānitabbeti pahānapariññāya parijānitabbe. Tathā parijānanañca tattha chandarāgappahānaṃ, tesaṃ atikkamoti āha “**samatikkamitabbeti attho**” ti. **Accantapariññanti** nibbānaṃ vadati. Tenāha “**samatikkamanti attho**” ti.

Pariññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. Nātapariññā (2.0215) **kathitā** “**abhivisiṭṭhāya paññāya jānanan**” ti katvā. **Duti-yapadenā**ti “**parijānan**” ti padena. **Tatīyacatutthehīti** “**virājayaṃ pajahan**” ti padehi.

Abhijānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. Dhātusaṃyutte vuttanayeneva veditabbāni, kevalañhi ettha khandhava-

sena desanā āgatā, tatha dhātuvasenāti ayameva viseso. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnavanissaraṇavasena desanāya pavattattā.

Chandarāgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Aghaṃ vuccati pāpaṃ, aghanimittatāya **aghaṃ** dukkhaṃ. Idañhi dukkhaṃ nāma visesato pāpahetukaṃ kammaphalasaññitaṃ. Tathā vaṭṭadukkhaṃ avijjātaṇhāmūlakattā. Aghassa nimittatāya aghaṃ dukkhaṃ. Vaṭṭānusārī mahājano hi dukkhābhibhūto tassa patikāraṃ maññamāno taṃ taṃ karotīti.

Aghamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. Pabhijjanasabhāvanti khaṇe khaṇe pabhaṅgusabhāvaṃ.

Pabhaṅgusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Natumhākaṃvaggo

1. Natumhākaṃsuttavaṇṇanā

33. Chandarāgappahānenāti (2.0216) tappaṭibaddhassa chandarāgassa pajahana. Dabbādi pākatikaṭṭhaṃ pākaṭamevāti apākaṭaṃ dassetaṃ **tālanāḷikerādi** dassitaṃ, tiṇakaṭṭhānaṃ vā bhedadassanattaṃ. **Piyālo** phārusakaṃ.

Natumhākaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. Yadi rūpaṃ anusetīti rūpadhamme ārabba yadi rāgādayo anusayanavasena pavattanti. **Tena saṅkhaṃ gacchatīti** tena rāgādinā taṃsamaṅgīpuggalo

saṅkhātabbataṃ “ratto duṭṭho”ti-ādinā voharitabbataṃ upagacchatīti. Tenāha “**kāmarāgādīsū**”ti-ādi. **Abhūtenā**ti ajātena anusayavasena appavattena. Anusaya-sīsenā hettha abhibhavaṃ vadati. Yato “**ratto duṭṭho mūḷhoti saṅkhaṃ na gacchatī**”-ti vuttaṃ. Nippariyāyato hi maggavajjhakilesā anusayo.

Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. Taṃ anusayitaṃ rūpanti taṃ rāgādinā anusayitaṃ rūpaṃ marantena anusa-yena anumarati. Tena vuttaṃ “**na hī**”ti-ādi. **Yena anusayena** marantena taṃ **anumarati**. Tena **saṅkhaṃ gacchatīti** tathābhūtaṃ tena “ratto”ti-ādivohāraṃ labhati. **Yena anusayena** kāraṇabhūtena **anumiyati**, tena.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Ṭhitiyā (2.0217) ṭhitikkhaṇena sahitaṃ **ṭhitaṃ**. **Ṭhitassa aññathattanti** uppādakkhaṇato aññathābhāvo. **Paññāyatīti** upalabbhati. Paccayavasena dhara-mānattā eva **jīvamānassa** jīvitindriyavasena **jarā paññāyati** uppādakkhaṇato aññathattappattiyā. Vuttameva atthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ

“**ṭhiti**” ti-ādi vuttaṃ. **Jīvi ...pe... nāmaṃ**. Tathā hi **abhidhamme** (dha. sa. 19) “āyu ṭhiti” ti niddiṭṭhaṃ. Aññathattanti jarāya nāmanti sambandho.

Tīṇi lakkhaṇāni honti saṅkhatasabhāvalakkhaṇato. **Yo koci** rūpadhammo vā arūpadhammo vā lokiyo vā lokuttaro vā **saṅkhāro**. **Saṅkhāro, na lakkhaṇaṃ** uppādādisabhāvattā. **Lakkhaṇaṃ, na saṅkhāro** uppādādirahitattā. **Na ca ...pe... sakkā** saṅkhāradhammattā lakkhaṇassa. **Nāpi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhāro** paññāpetuṃ sakkā saṅkhārabhāvena. Tenāha “**lakkhaṇenā**” ti-ādi. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā**” ti-ādimāha. Tattha **lakkhaṇanti** kāḷarattasabalādibhāvalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti “ayaṃ asukassa gāvi” ti.

Evaṃ saṅkhāropi paññāyati sabhāvato upadhārentassa uppādalakkhaṇampi uppādāvatthāti katvā. **Kālasaṅkhāto**ti uppajjamānakālasaṅkhāto. **Tassa** saṅkhā-rassa. **Khaṇopīti** uppādakkhaṇopi paññāyati. **Uppādupīti** uppādalakkhaṇopi. **Jarāla-kkhaṇanti** uppannajīraṇalakkhaṇaṃ, taṃ “ṭhitassa aññathattan” ti vuttaṃ. “Bhaṅga-kkhaṇe saṅkhāropi taṃlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati” ti pāṭho. Keci pana “jarāpī” ti padampettha pakkhipanti. Evañca vadanti “na hi tasmim khaṇe taruṇo hutvā saṅkhāro bhijjati, atha kho jiyamāno mahallako viya jīṇṇo eva hutvā bhijjati” ti, bhaṅgeneva pana jarā abhibhuyyati khaṇassa ati-ittara-bhāvato na sakkā paññāpetuṃ ṭhitiyāti tesam adhippāyo. **Tānīti** arūpadhammānaṃ tīṇi lakkhaṇāni. **Atthikkhaṇanti** arūpadhammavijjamānakkhaṇaṃ, uppādakkhaṇanti adhippāyo. **Sabbadhammānanti** sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhitiyā na bhavitabbaṃ. **Tassevāti** tassā eva ṭhitiyā. **Tamatthanti** jarālakkaṇassa paññāpetuṃ asakkuṇeyyabhāvaṃ. Aññe pana “santativasena ṭhānaṃ ṭhiti” ti vadanti, tayidaṃ (2.0218) akāraṇaṃ aṭṭhānaṃ. **Yasmā sutte** “ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati” ti uppādavayehi nibbisesena ṭhitiyā jotitattā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica yathā dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā uppajjamānameva bhijjatīti āpajjati, evaṃ bhaṅgāvatthāyapi bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā. Na hi abhaṅgābhimukho bhijjati. Na cettha sakkā uppādābhimukhāvatthaṃ parikkappetuṃ tadā tassa aladdhattalābhattā. **Ayaṃ visesoti** ṭhitikkhaṇo nāma rūpadhammānaṃyeva, na arūpadhammānanti ayaṃ īdiso viseso. **Ācariyamati** nāma tasseva ācariyassa mati, sā sabbadubbalāti āha “**tasmā**” ti-ādi.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Apāyadukkhe sakalasaṃsāradukkhe ca patituṃ adatvā dhāraṇaṭṭhena dhammo, maggaphalanibbānāni. Tadanulomikā cassa pubbabhāgapaṭipadāti āha “**dhammānudhammapaṭipannassā**” ti-ādi. “Nibbidābahulo” ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato, pāḷiyaṃ pana “nibbidābahulaṃ vihareyyā” ti āgataṃ. **Ukkaṇṭhanabahu-**loti sabbabhaveṣu ukkaṇṭhanabahulo. **Tīhi pariññāhīti** ñātatiṇaṇappahānapari-

ññāhi. **Parijānātī**ti tebhūmakadhamme paricchijja jānāti, vipassanaṃ ussukkāpeti. **Parimuccati** sabbasaṃkilesato “maggo pavattito parimuccatī”ti vuttattā. **Tathāti** iminā ito paresu tīsu maggo hotīti dasseti. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Aniyamītāti** agga-hitā. **Tesu niyamītā** “Aniccānupassī”ti-ādivacanato. **Sāti** anupassanā. **Tattha niyamitavasenevāti** idaṃ lakkhaṇavacanaṃ yathā “yadi me byādhayo bhaveyyuṃ, dātabbamidamosadhan”ti. Na hi sakkā etissā eva anupassanāya vasena sammāsanācāraṃ matthakaṃ pāpetunti.

Anudhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Natumhākaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attadīpavaggo

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Dvīhi (2.0219) bhāgehi āpo ettha gatāti dīpo, dīpo viyāti dīpo oghehi anajjho-ttharanīyatāya. Yo paro na hoti, so attā, idha pana dhammo adhippeto. Attā dīpo etesanti **attadīpā**. Paṭisaraṇattho dīpaṭṭhoti āha- “**attasaraṇāti idaṃ tasseva vevacanan**”ti. **Lokiyalokuttaro dhammo attā nāma** ekantanāthabhāvato. Paṭhamena padena vutto eva attho dutiyapadena vuccatīti vuttaṃ “**tenevāhā**”ti-ādi. Yavati etasmā phalaṃ pasavatīti **yonī**, kāraṇaṃ. Kiṃ pabhuti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **kiṃ pabhutikā**. **Pahānadassanattamaṃ āradhmaṃ**. Tenevāha “**pubbe ceva ...pe... te pahiyanti**”ti. **Na paritassati** taṇhāparittāsassa abhāvato. **Vipassanaṅgenāti** vipassanāsaṅkhātena kāraṇena.

Attadīpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Sabhāvatosanto vijjamāno kāyo rūpādidhammasamūhoti **sakkāyoti** āha- “**sakkāyo dukkhan**”ti. Diṭṭhi eva samanupassanā, diṭṭhisahitā vā samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā**, diṭṭhimaññanāya saddhiṃ itaramaññanā. **Saha vipassanāya catumaggañānaṃ samanupassanā** “catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva anurūpato passanā”ti katvā.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aniccassuttavaṇṇanā

45. Virāgo nāma maggo, vimuttiṭṭhalanti āha- “**maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccati**” ti. **Aggahetvā**ti evaṃ nirujjhamānehi āsavehi “ahaṃ mamā” ti kañci dhammaṃ anādiyitvā. “Cittaṃ virattaṃ, vimuttaṃ hoti” ti vuttattā (2.0220) phalaṃ gayhati, “khīṇā jāti” ti-ādinā paccavekkhaṇāti āha “**saha phalena paccavekkhaṇadassanattā**” ti. **Upari kattabbakiccābhāvena ṭhitaṃ**. Tenāha “**vimuttattā ṭhitaṃ**” ti. Yaṃ **pattabbaṃ**, taṃ aggaphalassa **pattabhāvena** adhigatattā **santutṭhaṃ** paritutṭhaṃ.

Aniccassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aniccassuttavaṇṇanā

46. **Pubbantaṃ** atītakhandhakoṭṭhāsaṃ. **Anugatā**ti sassatādīni kappetvā gahaṇavasena anugatā. **Aṭṭhārasa diṭṭhiyoti** catasso sassatadiṭṭhiyo, catasso ekaccassatadiṭṭhiyo, catasso antānantikadiṭṭhiyo, catasso amarāvikkhepadiṭṭhiyo, dve adhiccasamuppannadiṭṭhiyoti evaṃ aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti paccayaghātena. **Aparantanti** anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ sassatādibhāvaṃ kappetvā gahaṇavasena anugatā. Soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ **catucattālīsa diṭṭhiyo na honti** paccayaghātena. Sassata**diṭṭhithāmaso ceva** sīlabbatadiṭṭhiparā**māso ca na hoti** paccayaghātena. Tenāha “**ettāvatā paṭhamamaggo dassito**” ti anavasesadiṭṭhipahānakittanato. **Pahīnā** vikkhambhitā. **Idaṃ panāti** “rūpasmin” ti-ādi.

Dutiya-aniccassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. **Paripuṇṇagāhavasenāti** pañcakkhandhe asesetvā ekajjhaṃ “attā” ti gahaṇavasena. **Etesaṃ** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ **aññataraṃ** “attā” ti samanupassanti. **Itīti** evaṃ. **Yassa** puggalassa **ayaṃ** attadiṭṭhisāṅkhātā samanupassanā **atthi** paṭipakkhena avihatattā saṃvijjati. **Pañcannaṃ indriyānanti** cakkhādīnaṃ indriyānaṃ.

Ārammaṇanti kammaviññāṇassa ārammaṇaṃ. Mānavasena ca diṭṭhivasena ca “asmī” ti gāhe sījhante taṃsahagatā taṇhāpi taggahitāva hotīti (2.0221) vuttaṃ “**taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hoti**” ti. **Gahetvāti** ahaṃkāravatthavasena gahetvā. **Ayaṃ ahamasmīti** ayaṃ cakkhādiko, sukhādiko vā ahamasmi.

“Rūpī attā arogo paraṃ maraṇā”ti evamādigahaṇavasena pavattanato vuttaṃ “**rūpī bhavissanti-ādīni sabbāni sassatameva bhajantī**” ti. Vipassanābhīnivesato pubbe yathevākārāni pañcīndriyāni, **atha** vipassanābhīnivesato paraṃ **tenevākārena ṭhitesu** cakkhādīsū indriyēsū **avijjā pahiyati** vipassanaṃ vaḍḍha-etvā maggassa uppādanēna, atha maggaparāmparāya **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo** kammaśambhārabhāvato. **Kamma** ...pe... **eko sandhīti** hetuphalasandhi. Puna **eko sandhīti** phalaḥetusandhimāha. **Tayo papañcā atīto addhā** atītabhava-addhānaṃ teśaṃ adhippetattā. **Anāgatassa paccayo dassito** assutavato puthujjanaśsa vaśena. Sutavato pana ariyaśāvakaśsa vaśena vaṭṭaśsa vūpaśamo daśsitoti.

Samanupassaṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. Tathevāti āramaṇabhāveṇeva. Āramaṇakaraṇavasena upādānehi upādātabbanti **upādāniyaṃ**. **Idhāpīti** upādānakkhandhesupī. Vibhāgatthe gayhamāne aniṭṭhappasaṅgopi siyā, abhidhamme ca rāsaṭṭho eva āgato, “tadekajjhaṃ abhisam̐yuhitvā” ti vacanato “**rāsaṭṭhena**” icceva vuttaṃ.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. Visiṭṭhoti padhāno. **Uttamoti** ukkaṭṭho. **Aññaṃ kiṃ bhavēyyāti** aññaṃ kiṃ kāraṇaṃ bhavēyya tathā samanupassaṇāya aññesaṃ avijjamānatāya vacanaparīṭṭhitipabhinnato. **Vajirabhedadesanaṃ** nāma atthato te parivaṭṭadesanā.

Soṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. Navamadasamesūti (2.0222) suttadvayaṃ saheva uddhaṭaṃ, dvīsūpi atthavaṇṇanāya sarikkhabhāvato. Nandanaṭṭhena **nandī**, rañjanaṭṭhena **rāgo**. Satipi saddatthato bhede “**imesaṃ atthato ninnānākaraṇatāyā**” ti vatvāpi pahāyakaḍhammabhēdena pana labbhateva bhēdamattāti daśsetuṃ “**nibbidānupassanāya vā**” ti-ādi vuttaṃ. Virajjanto rāgaṃ pajahatīti sambandho. **Ettāvatāti** “nandikkhayā rāgakkhayo” ti ettāvatā. **Vipassanaṃ niṭṭhapetvā** vipassanākiccassa pariyośānēna. **Rāgakkhayāti** vuṭṭhānagāminipariyośānāya vipassanāya rāgassa khepi-

tattā. Anantaraṃ uppannaena ariyamaggena samucchedavasena **nandikkhayoti**.
Tenāha “**idha maggaṃ dassetvā**” ti. Anantaraṃ pana uppannaena ariyaphalena
paṭipassaddhivasena **nandirāgakkhayā** sabbaṃ saṃkilesato cittaṃ vimuccatīti.
Tenāha “**phalaṃ dassitan**” ti.

Nandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attadīpavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

6. Upayavaggo

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upetīti **upayo**. Kathamupeti? Taṇhāmānādivasenāti āha “**taṇhāmānadiṭṭhivasenā**”ti. Kathamidam labbhatīti? “Avimutto”ti vacanato. Taṇhādiṭṭhivasena hi baddho, kiṃ upetīti āha “**pañcakkhandhe**”ti tabbinimuttassa tathā upetassa abhāvato. Ko panupetīti? Taṃsamaṅgīpuggalo. Taṇhādiṭṭhivasena upagamassa vuttattā **viññāṇanti** akusalakammaviññāṇamevāti vadanti. **Javāpetvāti** gahitajavaṃ katvā. Yathā paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ samattham, evaṃ katvā. Tenāha “**paṭisandhī**”ti-ādi. **Aggahaṇe kāraṇam vuttameva** “okaṃ pahāya aniketasārī”ti gāthāya vissajjane. Kammanimittādivasena paṭisandhiyā paccayabhūtaṃ (2.0223) **ārammaṇam** paṭisandhijanakassa kammassa vasena **vocchijati**. **Patitṭhā na hoti** sarāgakāle viya anupaṭṭhānato. **Appatitṭhitam** viññāṇam vuttappakārena. **Anabhisaṅkharitvāti** anuppādetvā paccayaghātena.

Upayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. **Bījajātānīti jāta**-saddo padapūraṇamattanti āha “**bijānī**”ti. **Vacanti** setavacaṃ. **Ajjukanti** tacchakaṃ. **Phaṇijjakaṃ** tulasi. **Abhinnānīti** ekadesenapi akhaṇḍitāni. **Bījattṭhāyāti** bijakiccāya. **Na upakappatīti** paccayo na hotīti dasseti. **Na pāpitānīti** pūtitaṃ na upagatāni. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni**. Ārammaṇaggahaṇavāsena viññāṇam tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhitiyo**. **Ārammaṇavasenāti** ārammaṇabhāvavāsena. **Sinehanatṭhenāti** taṇhāyanavasena siniddhatāpādanena, yato “nandūpasecanan”ti vuttaṃ. Tathā hi viropitaṃ taṃ kammaviññāṇam paṭisandhi-aṅkuru-pādanasamattham hoti. **Sappaccayanti** avijjā-ayonisonamanasikārādipaccayehi sappaccayaṃ. **Viruhati** vipākasantānuppādanasamattho hutvā.

Bījasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. Udānaṃ udāharīti attamanavācaṃ nicchāresi. **Esa** vuttappakāro udāhāro. Bhuso nissayo upanissayo, dānameva upanissayo **dānūpanissayo**. Esa nayo sesesupi. Tattha dānūpanissayo annādivatthūsu balavāti balavabhāvena hoti, tasmā upanissayabahulo kāmarāgappahāneneva kataparicayattā vipassanamānujujanto na cirasseva anāgāmiphalaṃ pāpuṇāti, tathā suvisuddhasīlūpanissayo kāmadosajigucchana. Yadi evaṃ kasmā ime dve upanissayā dubbalāti vuttā (2.02) Vijiṇṇapamaññaṃ paccayabhāvato. Sopi bhāvanūpanissayasahāyalābheneva, na kevalaṃ. Bhāvanā pana paṭivedhassa visesahetubhāvato balavā upanissayo. Tathā hi sā vajirūpamaññaṃ visesapaccayo. Tenāha “**bhāvanūpanissayo arahattaṃ pāpeti**” ti.

Soti milakatthero. **Vihāranti** vasanaṭṭhānaṃ. Vihārapaccante hi paṇṇasālāyathero viharati. **Upaṭṭhāti** ekalakkaṇa. **Kūṭagoṇo viya** gamanavīthiṃ. **Tatthāti** allakaṭṭharāsīmhi. **Udakamaṇikānanti** udakathevānaṃ.

Attaniyeva upanesi udānakathāya vuttadhammānaṃ paripuṇṇānaṃ attani saṃvijjamānattā. Tenāha “**uṭṭhānavatā**” ti-ādi. Ayañhi milakatthero sikkhāya gāravo sappattisso vattaṭṭhānaṃ pūrento visuddhasīlo hutvā ṭhito, tasmā “**dubbalūpanissaye**” ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā udānento “no cassaṃ ...pe... saññojanānī” ti.

Sace ahaṃ na bhaveyyanti yadi ahaṃ nāma koci na bhaveyyaṃ tādissa ahaṃsaddavacaniyassa kassaci atthassa abhāvato. Tato **eva mama parikkhāropi na bhaveyyatassa** ca pabhaṅgubhāvena anavaṭṭhitabhāvato. Evaṃ attuddesikabhāvena padadvayassa atthaṃ vatvā idāni kammaphalavasena vattaṃ “**sace vā panā**” ti-ādi vuttaṃ. Atitapaccuppannavasena suññataṃ dassetvā idāni paccuppannānāgatavasena taṃ dassento “**idāni panā**” ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃ adhimuccantoti** edisaṃ adhimuttiṃ pavattento. **Vibhavissatīti** vinassissati. Vibhavo hi vināso. Tenāha “**bhijjissati**” ti. Vibhavadassanaṃ **vibhavoti** uttarapadalopena vuttanti āha “**vibhavadassanena**” ti. **Vibhavadassanaṃ nāma** accantāya vināsassa dassanaṃ. **Tanti** ariyamaggaṃ. Sāmaññaṃ jatanā hesā visesaniṭṭhā hoti tatiyamaggaṃ vasena attho veditabbo.

Upari maggaphalanti aggamaggaphalaṃ. Natthi etissā jātiyā antaranti **anantarā**, anantarā vipassanā maggassa. Gotrabhū pana anulomavīthipariyāpannattā vipassanāgatikaṃ vā siyā, nibbānārammaṇattā maggagatikaṃ vāti na tena maggo antariko nāma hoti. Tenāha “**vipassanā maggassa āsannānantaraṃ nāmā**” ti (2.022) Phalaṃ pana nibbānārammaṇattā kilesānaṃ pajhanavasena pavattanato lokuttarabhāvato ca kammamaggagatikameva, kusalavipākabhāvena pana nesaṃ attho pabhedoti vipassanāya phalassa siyā anantaratāti vuttaṃ “**phalassa dūrānantaraṃ nāmā**” ti. “**Āsavānaṃ khayoti**” ti pana aggamagge vuccamāne vipassanānaṃ āsannatāya vattabbameva natthi. **Atasitāyeti** na tasitabbe tāsāṃ anāpajjitabbe. **Tāsoti** tāsahetu “tasati etasmā” ti katvā. **Soti** assutavā puthujjano. **Tilakkhaṇāhanti** aniccatādilakkhaṇattayalakkhitaṃ. **Manamhi natṭhoti** īsakaṃ natṭhomhi, tato

parampi tattheva ṭhatvā kiñci apūritattā eva muttoti adhippāyo. “**Na tāso nāma hoti**”-ti vatvā tassa atāsabhāvaṃ dassetuṃ “**na hī**”-ti-ādi vuttaṃ. Kalyāṇaputhujjano hi bhayatupaṭṭhānañāṇena “sabhayā sañkhārā”-ti vipassanto na uttasati.

Udānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. Catunnaṃ parivaṭṭanavasenati paccekakkhandhesu catunnaṃ ariyasa-ccānaṃ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṃ abbaññāsinti** sakalabhūtopādārūpaṃ kucchitabhāvato tattha ca tucchavipallāsātāya “dukkhasaccan”-ti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsiṃ paṭivijhiṃ. Āhārasasena rūpakāyassa hānivuddhādīnaṃ pākaṭa- bhāvato visesapaccayato ca tassa “**āhārasamudayā**”-ti vuttaṃ. Dukkhasamudaya- kathā nāma vaṭṭakathāti “**sacchandarāgo**”-ti visesetvā vuttaṃ. **Chandarāgaggaha-** ṇena ca upādānakammāvijjāpi gahitā eva. **Paṭipannā** hontīti attho. Vattamānakāla- ppayogo hesa yathā “kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”-ti. **Paṭiṭṭhahantīti** paṭiṭṭhaṃ labhanti. **Kevalinoti** idha vimuttiguṇena pāripūrīti āha “**sakalino katasabbakiccā**”-ti. **Yena teti** yena avasiṭṭhena te asekkhe paññāpentā paññāpeyyuṃ, taṃ nesaṃ vaṭṭaṃ sekkhānaṃ viya natthi paññāpanāya. **Vaṭṭanti kāraṇaṃ** vaṭṭanaṭṭhena phalassa pavattanaṭṭhena. **Asekkhabhūmivāro**ti asekkhabhūmippavatti.

Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattasu (2.0226) **okāsesūti** rūpapajānanādīsu sattasu okāsesu. **Vusitavā-** soti vusita-ariyavāso. **Etthāti** imasmiṃ uddese. **Sesaṃ** nāma idha vuttāvasesaṃ. **Vuttanayenāti** heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. **Ussadanandiyanti** ussannaguṇa- vato tosaṃ sammodāpanaṃ. Guṇakittanena **palobhaniyaṃ** sekkhakalyāṇapu- thujjanānaṃ pasāduppādanena. Idāni vuttameva atthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**yathā hī**”- ti-ādi vuttaṃ.

Ettāvatā Ti pañcannaṃ khandhānaṃ vasena sattasu ṭhānesu kosalladīpanena ettakena desanākkamena. **Tanti** ārammaṇaṃ. **Dhātu-ādimattamevāti** dhātāyatana- paṭiccasamuppādamattameva. **Imesu dhammesūti** imesu jātādīsu. **Kammaṃ katvāti** sammasanakammaṃ niṭṭhapetvāti attho. Evamettha pañcannaṃ khandhānaṃ vasena sattaṭṭhānakosallapavattiyā pabhedena vibhajitvā “**tividhūpa-** **parikkhī**”-ti dasseti dhammarājā.

Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Adhikaṃ savisesaṃ payasati payuñjati etenāti **adhippayāso**, viṣiṭṭhapayogo. Tenāha “**adhikapayogo**”ti. **Imañhi magganti** aṭṭhaṅgikaṃ ariyamaggamāha. **Idhāti** imasmimṃ sutte. **Avattamānaṭṭhenāti** buddhuppādato pubbe na vattamāna-bhāvena. **Maggaṃ jānātīti** samudāgamato paṭṭhāya sapubbabhāgaṃ sasambhāra-visayaṃ saphalaṃ sa-udrayaṃ ariyaṃ maggaṃ jānāti avabujjhatīti **maggaññū**. **Viditanti** aññesampi ñātaṃ paṭiladdhaṃ hatthatale āmalakaṃ viya **pākaṭaṃ akāsi**, tathā katvā desesi. Amagge parivajjanena magge paṭipattīti tassa maggakusalatā viya amaggakusalatāpi icchitabbāti āha “**magge ca amagge ca kovido**”ti. **Ahaṃ paṭhamam gatoti** ahaṃ paṭhamamaggena samannāgato.

Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. **Purāṇupaṭṭhāketi** (2.0227) pubbe padhānapadahanakāle upaṭṭhākabhūte. “Avasavattanaṭṭhena assāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenā”ti evaṃ **pubbe vutthehi**. **Ettakena ṭhānenāti** “rūpaṃ, bhikkhave, anattā”ti ārabhitvā yāva “evaṃ me viññāṇaṃ mā ahoṣī”ti ettakena suttapadesena. Akathitasseva kathanam uttaram, na kathitassāti vuttaṃ “**tāni dassetvā**”ti. **Samodhānetvāti** sampiṇḍitvā. **Vitthārakathāti** vitthārato aṭṭhakathā. **Anattalakkhaṇamevāti** tabbahu-latāya tappadhānatāya ca vuttaṃ. Aniccatādīnampi hi tattha taṃdīpanatthameva vuttattā tadeva jeṭṭham padhānaṃ tathā veneyyajjhāsayato.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. **Ekantadukkhanti-ādīni** padāni vuttanayāneva, tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca yathā sarāgo hetu paccayo saṃkilesāya, evaṃ savipa-ssano maggo hetu paccayo ca visuddhiyāti daṭṭhabbaṃ.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. **Ekādasahīti** rāgādīhi upāyāsapariyosānehi ekādasahi santāpanaṭṭhena

aggīhi. **Dvīsūti** aṭṭhamanavamesu. **Dukkhalakkhaṇamevāti** tabbahulatāya tappa-
dhānatāya ca vuttaṃ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. Niruttiyova niruttipathāti patha-saddena padavaḍḍhanamāha yathā “bījāni-yeva bījajātānī”ti. **Niruttivasenāti** nibbacanavasena. **Pathā ca** atthānurūpabhāvato (2.0228). **Tiṇipīti** nirutti-adhivacanapaññattipathapadāni. Tathā hi “phusatīti phasso”ti-ādinā nīharitvā vacanaṃ **nirutti**, “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādinā vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattaṃ **adhivacanaṃ**, “takko vitakko”ti-ādinā taṃtaṃpakārena ñāpanato **paññatti**. Atha vā taṃtaṃ-atthappakāsanena nicchitaṃ, niyataṃ vā vacanaṃ **nirutti**. Adhi-saddo uparibhāge, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnaṃ vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kena adhīnaṃ? Atthēna. Atthassa paññāpanatthēna **paññattīti** evaṃ nirutti-ādipadānaṃ sabbavacanesu pavatti veditabbā. Aññathā “phusatīti phasso”ti-ādippakārena niddhāraṇavacanaṃyeva niruttitā, sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakapakārānameva abhilāpanaṃ adhivacanaṃ. “Takko vitakko”ti evaṃpakārānameva ekameva atthaṃ tena tena pakārena ñāpentānaṃ vacanānaṃ paññattitā ca āpajjēya. **Asaṃkiṇṇāti** na saṃkiṇṇā. Tenāha “**avijahitā ...pe... achaḍḍitā**”ti. **Na saṃkiyanti** na saṃkiyanti, **na saṃkiyissanti** na saṃkiyissanti attho. **Appaṭikuttāti** na paṭikkhattā. Yasmā bhaṅgaṃ atikkantaṃ uppādādi atikkantameva hoti, tasmā vuttaṃ “**bhaṅgamevā**”ti. Yasmā desantaraṃ saṅkantopi atikkantanti vuccati, tasmā tadābhāvaṃ dassetuṃ “**desantaraṃ asaṅkamitvā**”ti vuttaṃ. Yattha yattha hi saṅkhārā uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti nirujjhanti vipariṇamanti vināsaṃ āpajjanti. Tenāha “**vipariṇatanti ...pe... natṭhan**”ti. **Apākaṭi-bhūtaṃ** ajātattā eva.

Vasabhaṇagottatāya **vassabhaññā**. **Mūladiṭṭhigatikāti** mūlabhūtā diṭṭhigatikā, imasmiṃ kappe sabbapaṭhamāṃ tādīsadiṭṭhisamuppādakā. **Punappunaṃ āvajjēntassāti** ahetuvādapāṭisaṃyuttaganthaṃ uggahetvā pariyāpuṇitvā tadatthaṃ vīmaṃsantassa “natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, “natthi hetū”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagama- nena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tattheva āsevantaṃ bahuḷikarontassa micchāvitaṃkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā ataṃsa- bhāvaṃ “taṃsabhāvan”ti (2.0229) gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisaga- gatā taṃhā santiṭṭhati. Yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmīṃ āra- mmaṇe adhiṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggataṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo idise ṭhāne samā- dhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsū viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi ane- kakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Tattha paṭhame satekiccho hoti, tathā dutiyā- dīsū. Sattame pana javane sampatte atekiccho hoti. Tenāha “**assādentassā-**”ti-ādi. **Imesupīti** dvīsūpi ṭhānesu.

Paccuppannaṃ vāti ettha **iti-saddo** ādi-attho. Tena “yadetaṃ anāgataṃ nāma, nayidaṃ anāgataṃ”ti-ādikaṃ saṅgaṇhāti. **Tepīti** te vassabhaññāpi **na maññiṃsu** lokasamaññāya anatikkamanīyato. Tenāha “**atītaṃ panā**”ti-ādi. **Khandhānaṃ**

upari niruḷhā paṇṇatti.

Niruttipathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Arahantavaggo

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. Gaṇhamānoti “etaṃ mamā”ti-ādinā gaṇhamāno. **Pāsenāti** rāgapāsenā. Tañhi māro mārapāsoti maññati. Tenāha “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33). **Mutto nāma hoti** anupādiyato sabbaso khandhassa abhāvato.

Upādiyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā

64-68. “Etaṃ (2.0230) mamā”ti-ādinā. **Maññanā abhinandanā** ca. **Tañhāchando**ti taṇhā eva chando. Sā hi taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, chandikataṭṭhena chando. Catutthaṃ aniccalakkhaṇamukhena vuttaṃ, pañcamaṃ dukkhalakkhaṇamukhena, chaṭṭhaṃ anattalakkhaṇamukhena. Sesam tīsupi sadisamevāti vuttaṃ “eseva nayo”ti.

Maññamānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. Anattaniyanti na attaniyaṃ. Tenāha “na attano santakan”ti.

Anattaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Rajanīyasaṅghitasuttādivaṇṇanā

70-72. Rajanīyenāti rajanīyena rāguppādakena. Tenāha “rāgassa paccayabhāve-

nā”ti. **Rāhulasamyutte** rāhulattherassa pucchāvasena āgatā. Idha rādhattherassa surādhattherassa ca pucchāvasena, pāḷi pana sabbattha sadisā. Tenāha “**vuttana-yeneva veditabbānī**” ti.

Rajanīyasaṅghitasuttādivaṅṅanā niṭṭhitā.

Arahantavaggavaṅṅanā niṭṭhitā.

8. Khajjanīyavaggo

1-3. Assādasuttādivaṅṅanā

73-75. Catusaccameva kathitaṃ assādādīnañceva samudayādīnañca vasena desanāya pavattattā. Yasmā assādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccaṃ nirodhasaccañcāti vuttovāyamattho; dutiye samudaya-ssādo (2.0231) samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, atthaṅgamo nirodhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccanti vuttovāyamattho; tatiyaṃ ariyasāvakas seva vasena vuttaṃ.

Assādasuttādivaṅṅanā niṭṭhitā.

4. Arahantasuttavaṅṅanā

76. Yattakā sattāvāsāti tasmimṃ tasmimṃ sattanikāye āvasanaṭṭhena sattā eva sattāvāsā. Tena yattakā sattāvāsā, tehi sabbehipi ete aggā ete seṭṭhā, ye ime arahantāti dasseti. **Purimanayenevāti** purimasmimṃ sattaṭṭhānakosallasutte vuttanayena.

Tadatthaparidīpanāhīti “pañcakkhandhe pariññāya. Taṇhā tesamṃ na vijjati. Asmimāno samucchinnō”ti-ādinā tassa yathānidḍiṭṭhassa suttassa atthadīpanāhi ceva “anejaṃ te anuppattā, cittaṃ tesamṃ anāvīlan”ti-ādinā visesatthaparidīpanāhi ca. Jhānamaggaphalāpariyāpannaṃ atisayitasukhaṃ etesamatthīti **sukhi-noti** āha “**jhāna ...pe... sukhitā**”ti. **Taṇhā tesamṃ na vijjatīti** ettha tesamṃ apāyadukkhajjanikā taṇhā na vijjatīti vuttaṃ. **Vaṭṭamūlikāya taṇhāya abhāvā** “nandī tesamṃ na vijjati”ti ettha vuccatīti. **Imassapīti pi-saddena dukkhassābhāvenapīti dukkhābhāvo** viya vaṭṭamūlikataṇhābhāvo sampiṇḍiyatīti daṭṭhabbaṃ. Tena hi te anupādisesanibbānappattiyā accantasukhitā evāti vuccantīti. “Seyyohamasmi”ti-ādīnā yappavattiyā **navavidho. Nāṇenāti** aggamaggaññāṇena.

Arahattaṃ anuppattā. **Alittāti** amakkhitā. **Brahmabhūtāti** brahmabhāvaṃ pattā,

brahmato vā ariyamaggañāṇato bhūtā ariyāya jātiyā jātā. Satta saddhammā gocaro pavattiṭṭhānaṃ etesanti **sattasaddhammagocarā**.

Nirāsaṅkacāro nāma gahito kutocipi tesam āsaṅkāya abhāvato. Sammādiṭṭhi-ādīhi **dasahi aṅgehi** sammāvimutti-sammāñāṇapariyosānehi. “Āgum na karotī” ti-ādīhi **catūhi kāraṇehi**. **Taṇhā tesam na vijjatīti** idampi taṇhāpahānassa bahūpakāratādassanaṃ. Tenāha “**dāsakārikā taṇhāpi tesam natthī**” ti.

Na (2.0232) **vikampanti** “seyyohamasmi” ti-ādinā.

Uddham tiriyaṃ apācīnanti ettha “uddham vuccati” ti-ādinā rūpamukhena attabhāvaṃ gahetvā pavatto paṭhamanayo. Kālattayavasena dhammappavattiṃ gahetvā pavatto dutiyanayo. Ṭhānavasena sakalalokadhātuṃ gahetvā pavatto tatiyanayo. **Buddhāti** cattāri saccāni buddhavanto.

Sīhanādasamodhānanti sīhanādānaṃ saṃkalanaṃ. Loke attano uttaritarassābhāvā **anuttarā**. Uttaro tāva tiṭṭhatu puriso, sadisopi tāva natthīti **asadisā**. Sakalampi bhavaṃ uttaritvā **bhavapiṭṭhe ṭhatvā** vimuttisukhena sukhittādivasena ekavīsatiyākārehi **sīhanādaṃ nadanti**.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. **Suddhikamevāti** suddhasaṃkhittabandhameva katvā.

Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. **Sīhoti** parissayasahanato paṭipakkhahananato ca “sīho” ti laddhanāmo migādhīpati. **Cattāroti** ca samānepi sīhajātikabhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṃ nānapakārato vibhāvetuṃ “**tiṇasīho**” ti-ādi āraddhaṃ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** puriṃ mapade uttarapadalopena yathā “sākapatthivo” ti. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kāḷasīho kāḷagāvisadiso, paṇḍusīho paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso**” ti. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalāpo etassa atthīti **kesarī**. Lākhārasaparikkamakatehi viya pādapariyantehīti yojanā.

Kammānubhāvasiddha-ādhipaccamahesakkhatāhi (2.0233) **sabbamigagaṇassa rājā suvaṇṇaguhato vāti**-ādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hotī” ti katvā vuttaṃ.

Samam patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvāti** purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvāti** abhimukhaṃ haritvā. **Saṅghātanti** vināsaṃ. Vīsatiyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabhaṃ**.

Samasīhoti samajātikaṃ samabhāgo ca sīho.

Samānosmīti desanāmatṭaṃ, samappabhāvatāyapi na bhāyati. **Sakkāyadīṭṭhibalavatāyāti** “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balāti-mānanimittāya ahaṅkārahetubhūtāya sakkāyadīṭṭhiyā balabhāvena. **Sakkāyadīṭṭhipahīnattāti** sakkāyadīṭṭhiyā pahīnattā nirahaṅkāratṭā attasinehassa suṭṭhu samuggahāṭitattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamatṭhaṃ vivarivā dassetuṃ “**sīhoti kho**”ti-ādi vuttaṃ.

Katābhinihārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvībudhabhāvoti katvā “tīsu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”ti-ādinā abhisambodhito purimāvattṭhāpi sīhasadisamaṃ katvā dassitā. Bhāvini, bhūtopacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato bhūta-vijjā itaravijjāpi ekajjhaṃ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretaraṃ siddhaṃ vipākaṃ viya katvā āha “**tisso vijjā visodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇavasena “**yamakañāṇamanthanenā**”ti vuttaṃ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divaseti** sattasattāhato paraṃ ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipatane dhammacakkapavattanattṭhaṃ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci appaṭivattiyadhammacakkapavattanattṭhaṃ (2.0234) nisajjāti katvā vajirāsanamaṃ viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmiñca pana padeti** “dveme, bhikkhave, antā”ti-ādinayappavatte imasmiṃ saddhammakotṭhāse. **Dhammaghoso ...pe... dasasahassilokadhātumaṃ paṭicchādesi** “sabbattha ṭhitā suṇantū”ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehīti** “dukkhapariññā, samudayappahānaṃ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanā”ti evaṃ ekekasmimṃ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Vuttoyeva, na idha vattabbo, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. Yasmā ca aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti ārabhitvā **udānatṭhakatṭhādīsupi** (udā. aṭṭha. 18; itivu. 38) tathāgatapadassa attho vutto eva, tasmā tattha vuttanayena attho veditabbo. Yadihi bhagavā na bodhipallaṅke nisinnamattova abhisambuddho jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaparissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ “aparājitapallaṅkan”ti vuccati. Tasmā “**yāva bodhipallaṅkā vā**”ti vatvā tena aparitussanto “**yāva arahattamaggañāṇā vā**”ti āha.

Iti rūpanti ettha **iti-saddo** nidassanatto. Tena rūpaṃ sarūpato parimāṇato paricchedato dassitanti āha “**idaṃ rupan**”ti-ādi. “**Idaṃ rūpan**”ti hi iminā bhūtopādāyabhedarūpaṃ sarūpato dassitaṃ. **Ettakaṃ rūpanti** iminā taṃ parimāṇato dassitaṃ. Tassa ca parimāṇassa ekantabhāvadassanena “**na ito bhiyyo rūpaṃ atthī**”ti vuttaṃ. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccato. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchedatoti** yattake ṭhāne tassa pavatti, tassa paricchedanato. **Pari-cchindanatoti** pariyosānappattito. **Taṃ sabbamaṃ dassitaṃ hoti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṃ rūpassa samudayo nāmāti** ayaṃ āhārādi rūpassa samudayo nāma. Tenāha “**ettāvatā**”ti-ādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “**Āhārasamudayā āhāranirodhā**”ti ca asādhāraṇameva gahetvā sese ādi-saddena saṅgaṇhāti.

Paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti (2.0235) paṇṇāsa-udayabbayalakkhaṇavibhūsitamaṃ samudayatthaṅgamagahaṇato. **Khīṇāsavattāti** anavasesamaṃ sāvasesaṅca

āsavānaṃ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāso ca na hotīti. **Ñāṇasaṃvego** bhayatūpaṭṭhānañāṇaṃ. **Itaresaṃ pana devānanti** akhīṇāsave deve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamattanti** vācasikaṃ tathālapanamattaṃ.

Cakkanti satthu āṇācakkam, taṃ pana dhammato āgatanti **dhammacakkam**. Tattha ariyasāvakaṇaṃ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkam**. Itaresaṃ desanādhhammato āgatanti **dhammacakkam**. Duvidhepi ñāṇaṃ padhānanti ñāṇasīsena vuttaṃ “**paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi**” ti. Idāni taṃ ñāṇadvayaṃ sarūpato dassetuṃ “**paṭivedhañāṇaṃ nāmā**” ti-ādi vuttaṃ. Yasmā cassa ñāṇassa suppaṭividdhattā bhagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṃ dassetuṃ samattho ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhimyeva siddhānīti katvā dassento “**saṭṭhiyā ca nayasahassemi paṭivijjhī**” ti āha. **Tiparivaṭṭanti** idaṃ dukkhanti ca, pariññeyyanti ca, pariññātanti ca evaṃ tiparivaṭṭaṃ, taṃyeva **dvādasākāraṃ**. Tanti desanāñāṇaṃ **pavatteti esa** bhagavā. **Appaṭipuggaloti** patinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassā** Ti nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. Vipassanāvasenāti etarahi rūpavedanādayo anussarivā “pubbepāhaṃ evaṃvedano ahosin” ti atītānaṃ rūpavedanādīnaṃ paccuppannehi visesābhāvadassanā vipassanā, tassā vipassanāya vasena. Yvāyaṃ “na idaṃ abhiññāvasenā” ti paṭikkhepo kato, tassa kāraṇaṃ dassento “**abhiññāvasena hī**” ti-ādimāha. **Khandhapaṭibaddhā** nāma gottavaṇṇahārādayo. **Evaṃ anussarantoti** yathāvutta-vipassanāvasena anussaranto. Sabhāvadhammānaṃ eva anussaraṇassa vuttattā “**suññatāpabban**” ti vuttaṃ.

Yasmā (2.0236) te eva rūpādayo neva attā, na attaniyā asārā anissarā, tasmā tato suññā, tesam bhāvo **suññatā**, tassā **lakkhaṇaṃ** ruppanādikaṃ **dassetuṃ**.

Kiñcāti hetu-atthajotake kāraṇe paccattavacananti āha “**kiñcāti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadethā**” ti. **Etanti** etaṃ bhūtopādāyabhedaṃ dhammajātaṃ. **Kena kāraṇena rūpaṃ nāmā**ti kiṃ kāraṇaṃ nissāya rūpanti vuccatīti attho. **Kāraṇuddesoti** kāraṇassa uddisanaṃ. **Ruppatī**ti ettha **rūpaṃ** nāma sītādivirodhipaccaya-sannipātena visadisuppatti. Tenāha “**sītenapī**” ti-ādi. **Pabbatapādeti** cakkavāḷapabbatapāde, so pana tattha accuggato pākāro viya ṭhito. Tathā hi tattha sattā olambantā tiṭṭhanti. **Hatthapāsāgatā**ti hatthapāsāṃ āgatā upāgatā. **Tatthā**ti tasmim hatthapāsāgate satte. **Chijjivā**ti mucchāpattiyā muccitvā, aṅgapaccaṅga-ucchedavasena vā paricchijjivā. **Accantakhāre udaketi** ātapasantāpābhāvena atisītabhāva-meva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅghāna-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraṃ kappavināsa-udakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyyāti. **Mahimsakarattam** nāma himavantapadese ekaṃ raṭṭhaṃ.

Avīcimahānirayeti sa-ussadaṃ avīcinirayaṃ vuttaṃ. **Gaṅgāpiṭṭheti** gaṅgātīre.

Sarantā gacchantīti sarīsapapadassa atthaṃ vadati. **Etanti** ruppanaṃ. Yathā kaṭṭhinatā pathaviyā paccattalakkhaṇaṃ, evaṃ ruppanaṃ rūpakkhandaṃ paccattalakkhaṇaṃ, sabhāvabhūtalakkhaṇanti attho.

Purimasadisanti purime rūpakkhandaṃ vuttena sadisaṃ. Taṃ “kinti kāraṇapu-
cchā”ti-ādīnaṃ **vuttanayeneva veditabbaṃ**. **Sukhaṃ** iṭṭhārammaṇaṃ. **Sukhādīnaṃ**
vedanānaṃ. **Paccayatoti** ārammaṇapaccayato. **Ayamatthoti** “sukhārammaṇaṃ
sukhanti vuccati”ti ayamattho. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Vedayatīti** anubha-
vati. **Vedayitalakkhaṇāti** anubhavanalakkhaṇā.

Nīlapuppheti nīlavaṇṇapupphe. **Vatthe vāti** nīlavatthe. **Vā-saddena** vaṇṇadhā-
tu-ādīnaṃ saṅgaṇhāti. **Appanaṃ vā** jhānaṃ **vāpento**. **Uppajjanasaññāpīti** yaṃ (2.0237)
kiñci nīlaṃ rūpāyatanaṃ ārabha uppajjanasaññāpī, yā pakīṇṇakasaññāti vuccati.

Rūpattāyāti rūpabhāvāya. **Yāgumevāti** yāgubhāvinameva vatthum. **Yāguttāya**
yāgubhāvāya. **Pacati nāma** puggalo. **Evanti** yathā yāgu-ādivatthum puriso yāgu-ā-
di-atthāya pacati nipphādeti, ayaṃ evaṃ ruppanādisabhāve dhammasamūhe
yathāsakaṃ paccayehi abhisāṅkharīyamāne cetanāpadhāno dhammasamūho
pavattanattaṃ visesapaccayo hutvā te abhisāṅkharoti niropeti nibbatteti. Tenāha
“**paccayehī**”ti-ādī. **Rūpamevāti** rūpasabhāvameva, na aññaṃ sabhāvaṃ. **Abhisā-
ṅkharotīti** itarehi paccayadhammehi adhikaṃ suṭṭhu paccayataṃ karoti. “Upaga-
cchati yāpeti āyūhati”ti tasseva vevacanāni. Abhisāṅkharāṇameva hi āyūhanā-
dīni. **Nibbattetīti** tesam dhammānaṃ ruppanādibhāvena nibbattiyā paccayo hotīti
attho. **Cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassāti** idaṃ saṅkhārakkhandhadhammānaṃ
cetanāpadhānattā vuttaṃ. Tathā hi bhagavā suttantabhājanīye saṅkhāra-
kkhandhaṃ vibhajantena cetanāva vibhattā.

Vātiṅgaṇaṃ brahatiphalaṃ. **Caturassavallīti** tivutālatā. **Akhārikanti** khārarasara-
hitam, taṃ pana paṇṇaphalādi. Yattha loṇaraso adhiko, taṃ **loṇikanti** āha “**loṇayā-
gū**”ti-ādī. **Ambilādibhedam** rasaṃ.

Ākārasaṅghānagahaṇavasenāti nīlapītādi-ākāragahaṇavasena ceva vaṭṭacatura-
ssādisaṅghānagahaṇavasena ca. **Vināpī ākārasaṅghānāti** ākārasaṅghānehi vinā, te
ṭṭhapetvāpī. **Paccattabhedagahaṇavasenāti** tassa tassa ārammaṇassa pabhedaga-
haṇavasena. **Asammohatoti** yāthāvato. **Viseso** visesatthadīpanato, **aviseso** ayaṃ
dhammo avisesadīpanato. Tenāha “**viseso veditabbo**”ti. Jānanañhi avisiṭṭhaṃ,
taṃ samāsapadato upasaggā visesenti. Tathā hi sañjānanapadaṃ paccabhiññā-
ṇanimittaṃ ākāragahaṇamattaṃ bodheti, vijānanapadaṃ tato visiṭṭhavisayaga-
haṇaṃ. Pajānanapadaṃ pana tatopi visiṭṭhataraṃ pakārato avabodhaṃ bodheti.
Tenāha “**tassāpī**”ti-ādī. **Ārammaṇasañjānanamattamevāti** nīlādibhedassa āra-
mmaṇassa (2.0238) sallakkhaṇamattameva. Avadhāraṇena lakkhaṇapaṭive-
dhattaṃ nivatteti. Tenāha “**aniccan**”ti-ādī. **Ñāṇasampayuttacittehi** vipassantassa
vipassanāya paṇṇabhāve sati ñāṇavippayuttana cittenapi vipassanā hotiyevāti
āha “**aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpetī**”ti. **Paṭivedhanti** ca upaladdhi-
meva vadati, na paṭivijjanaṃ. Tenāha “**ussakkitvā panā**”ti-ādī. **Ussakkitvāti** ussa-
kkāpetvā maggapātubhāvampi pāpeti asammohasabhāvattā. Yathā lakkhaṇapaṭi-

vedhakāle sañjānanalakkhaṇavasena saññāṇa-anurūpavaseneva pavattaṃ, evaṃ viññāṇavijānanavasena vāyaṃ anurūpavaseneva pavattatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ heraṇṇikādi-upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha. Hiraṇṇaṃ vuccati kahāpaṇaṃ, hiraṇṇajānane niyutto **heraṇṇiko**. Lokavohāre ajātā asañjātā buddhi etassāti **ajātabuddhi**, bāladārako. Vohārakusalo gā mavāsī puriso **gāmikapuriso**. Upabhogaparibhogārahattā **upabhogaparibhogaṃ**. Tambakaṃsamayattā **kūṭo**. Mahāsārattā **cheko**. Aḍḍhasārattā **kaṇṇo**. Nihīnasārattā **saṇho**. Ettha ca yathā heraṇṇiko kahāpaṇaṃ cittādibhāvato uddhaṃ kūṭādibhāvaṃ rūpa-dassanādivasena uppattiṭṭhānatopi jānanto anekākārato jānāti, evaṃ paññā ārammaṇaṃ nānappakārato jānāti paṭivijjhati, tāya saddhiṃ pavattamānaviññāṇampi yathāvisayaṃ ārammaṇaṃ jānāti.

Evaṃ svāyaṃ nesaṃ jānane vireso aññesaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visa-yoti idaṃ viresaṃ milindapañhena vibhāvetuṃ “**tenāhā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Attasuññānaṃ sabhāvadhammānaṃ dhammamattatāya kathitattā “**anattalakkhaṇaṃ kathetvā**”ti vuttaṃ. Heṭṭhimamaggā ca yadi adhigatā, arahattassa anadhigatattā “**ekadesamattenā**”ti vuttaṃ,

taṃ aniccalakkhaṇaṃ dassetuṃ idaṃ pabbamāraddhaṃ, itarāni dve lakkhaṇāni tassa parihārabhāvenāti adhippāyo.

Yasmā (2.0239) panettha “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave” ti-ādidesanāya tisu lakkhaṇesu idameva padhānabhāvena dassitaṃ, idaṃ appadhānabhāvenāti na sakkā vattuṃ, tasmā “**tiṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpi**” ti vuttaṃ. **Apacinaṭṭi** apacayagāmidhamme nivatteti ekaṃsato apacayagāmpaṭipadāya paripūraṇato. Tenāha “**no ācināti**” ti-ādi. **Vaṭṭaṃ vināseti** ti vidhamati adassanaṃ gameti. **Neva cināti** ti na vaḍḍhenti. **Tadevāti** taṃ vaṭṭaṃ eva. **Vissajjenti** chaḍḍenti. **Vikiraṭṭi** ti viddhaṃseti. **Vidhūpeti** ti vaṭṭattayasaṅkhātamaṃ aggikkhandhaṃ vigatadhūmaṃ vigatasantāpaṃ karoti atthoti āha “**nibbāpeti**” ti.

Evam passanti-ādi anāgāmiṃphale ṭhitassa ariyasāvakaṃsā aggamaṃgaphalādhigamāya desanāti adhippāyenāha “**vaṭṭaṃ vināsetvā ṭhitaṃ mahākhīṇāsavaṃ dassessāmi**” ti. Khīṇāsavassa anāgatabhāvadassanaṃyeva, sabbā cāyaṃ heṭṭhimā desanā suddhavipassanākathā, sahaṃpaṭṭhamamaggā vā sahaṃvijjūpamaḃhammā vā vipassanākathāti dassento “**ettakena ṭhānenā**” ti-ādimāha.

Namassantieva mahatā gāravabahuṃmānena. Tenāha “**namo te purisājaññā**” ti-ādi. Tattha nidassanaṃ dassento “**āyasmantaṃ nītattheraṃ viyā**” ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**thero**” ti-ādimāha. Tattha **khuraggeyevāti** kesoropanaṭṭhaṃ khuradhārāya agge sīse ṭhapite tacapañcakakammaṭṭhānamukhena bhāvanaṃ anuyuñjanto **arahattaṃ patvā**. **Brahmavimānāti** brahṃmānaṃ nivāsaḃhūtā vimānā.

Khajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Apakarīyati etenāti **apakaraṇaṃ**, padaṃ. Apakaraṇaṃ pakaraṇaṃ kāraṇanti atthato ekaṃ. Tenāha “**kismiñciveva kāraṇe**” ti. **Nīharitvāti** attano samīpacārabhāvato apanetvā. Tathākaraṇaṇca evamete (2.0240) ettakampi appaṭirūpaṃ akatvā āyatiṃ sammā paṭipajjissanti. **Laddhabalāti** laddhañāṇabalā.

Ekadvīhikāyā Ti ekekassa ceva dvinnaṃ dvinnaṇca ihikā gati upasaṅkamanā ekadvīhikā. Tenāha “**ekeko ceva dve dve ca hutvā**” ti. Puthujjanānaṃ samudītānaṃ nāma kiriyā tādisīpi siyāti vuttaṃ “**keḷimpi kareyyun**” ti. Parikkappanavasena sammāsambuddhaṃ uddissa pesalā bhikkhūpi evaṃ karonti.

Yugandharapabbatādīnaṃ antare sīdantaraṃ samuddaṃ nāma. Tattha kira vāto na vāyati, patitaṃ yaṃ kiñcipi sīdantaranadiyaṃ vilīyantā sīdanteva, tasmā taṃ parivāretvā ṭhitā yugandharādayopi sīdapabbatā nāma. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**sīdantare sanninnaṃ mahāsamuddaṃ viyā**” ti. **Āhārahetūti** āmisahetu sappitelādinimittaṃ, tesāṃ paṇāmanā.

Pacchimanti nihīnaṃ. Tenāha “**lāmakāna**” ti, lāmakanto idhādhippeto-
“Migānaṃ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso;

eraṇḍo anto rukkhānaṃ, tayo antā samāgatā”ti.-

Ādisu (jā. 1.3.135) viya. **Ulatīti** abhicarati. Abhisapanti etenāti **abhisāpo**. Abhisāpa-
vatthu **piṇḍolyaṃ**. Attho phalaṃ vaso etassāti atthavasāṃ, kāraṇaṃ, tampi tesu
atthi, tattha niyuttāti **atthavasikā**.

Anto hadayassa abbhantare **anupaviṭṭhā** sokavatthūhi.

Abhijjhāyitāti abhijjhāyanasīlo. Abhiṅhappavattiyā ceva bahulabhāvena ca **bahu-
larāgo**. **Pūtibhāvenāti** kuthitabhāvena. Byāpādo hi uppajjamāno cittaṃ apa-
gandhaṃ karoti, na sucimanuññabhāvaṃ. **Bhattanikkhittakāko viyāti** idaṃ bhatta-
ṭṭhānassa asaraṇena kākassa naṭṭhasatitā paññāyatīti katvā vuttaṃ, na bhattani-
kkhittatāya. **Asaṅṭhitoti** asaṅṭhitacitto. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kattabbakiccaṃ.

Pāpavitakkehi kato, tasmā te anavasesato pahātabbāti **dassanattamaṃ**. Dvinnāṃ
vuttattā eko pubbabhāgo, itaro missakoti vattum yuttanti (2.0241) adhippāyena
“**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ taṃ bhāventassa nirujjhanti evāti ekekaṃ missakatā-
vasena gahetabbanti porāṇā. Upari tiparivaṭṭadesanāya animittasamādhiveva
dīpito. Tenāha “**yāvañcidan**”ti. **Niddosoti** vītarāgādinā niddoso.

Piṇḍolyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pālileyasuttavaṇṇanā

81. Pariyādiṅṅarūpacittāti rāgādihi pariyādiyitvā khepetvā gahitacittā.

Bhagavato cāro vidito paricayavasena. **Satthā paribhogaṃ karoti** anugga-
ṅhanto “evaṃ hissa duggatimokkho bhavissati”ti. **Aññatrāti** vinā.

Nāgenāti buddhanāgena aṅkusarahitena. Tato eva ujubhūtena **cittena**. **Īsāda-
ntassa** naṅgalasadisadantassa hatthino evaṃ cittaṃ sameti. Tattha kāraṇamāha
“**yadeko ramatī vane**”ti. Etena kāyavivekena ratisāmaññaṃ vadati.

Attano dhammatāyāti pakatiyā sayameva.

Āsavānaṃ khayoti idha arahattaṃ adhippetam, taṃ pana aggamaggānantara-
mevāti āha “**maggānantaram arahattaphalan**”ti. Vicayo desanāpaññā adhippetā,
sā ca anekadhā pavattā evāti vuttaṃ “**vicayaso**”ti, anekakkhattum pavattamānāpi
vicayo evāti katvā “**vicayenā**”ti attho vutto. **Sāsanadhammoti** silakkhandhādipari-
dīpano pariyattidhammo. **Parivitakko udapādi** “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā, evaṃ
koṭṭhāsato paricchijja desite mayā dhamme katamassa jānanassa antarā āsa-
vānaṃ khayoti hotīti ekaccassa kaṅkhā hotiyevāti adhippāyo. Diṭṭhi eva samanupa-
ssanā **diṭṭhisamanupassanā**. **Diṭṭhisāṅkhāro**ti diṭṭhipaccayo saṅkhāro. Tato eva
taṅhāpaccayo hotīti vuttaṃ “**tatojo so saṅkhāro**”ti. **Tato taṅhāto so saṅkhāro jātoti**
catūsu esa diṭṭhisāṅkhāro diṭṭhūpanissayo saṅkhāro jāyati. **Avijjāsamphassoti** (2.024
avijjāsampayuttasamphasso. Evamettha bhagavā saḷāyatananāmarūpaviññā-
ṇāni saṅkhārapakkhikāneva katvā dasseti.

Ettake ṭhāneti “idha bhikkhave assutavā puthujjano”ti-ādiṃ katvā yāva “na me
bhavissati”ti ettake ṭhāne. **Gahitagahitadiṭṭhinti** sakkāyadiṭṭhiyā “so attā, so loko”-

ti-ādinā pavattaṃ sassatadiṭṭhiṃ, no cassaṃ, no ca me siyā”ti-ādinā pavattaṃ ucchedadiṭṭhinti tathā tathā gahitadiṭṭhiṃ. “Iti kho, bhikkhave, sopi saṅkhāro anicco”ti-ādidesanāya **vissajjāpento āgato**. Tattha tatthevāssa uppannadiṭṭhivivecānato imissā desanāya **puggalajjhāsayena** pavattitatā veditabbā, tevīsatiyā ṭhānesu arahattapāpanena **desanāvilāso**. **Tatojo so saṅkhāro**ti tato vicikicchāya paccaya-bhūtataṇhāto jāto vicikicchāya sampayutto saṅkhāro. Yadi saḥajātādipaccayavasena tato taṇhāto jātoti tatojo saṅkhāroti vucceyya, idamayuttanti dassento “**taṇhā-sampayutta ...pe... jāyati**”ti codeti. Itaro upanissayakoṭi idhādhippetāti dassento “**appahīnattā**”ti vatvā “**yassa hī**”ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. Na hi taṇhāya vicikicchā sambhavati. Yadi asati saḥajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā taṇhāpaccayā vicikicchāya sambhavo eva. **Diṭṭhiyāpīti** dvāsaṭṭhidiṭṭhiyāpī. Tenāha “**catūsu hī**”ti-ādi. Vīsati sakkāyadiṭṭhiyo sassatadiṭṭhiṃ ucchedadiṭṭhiṃ vicikicchañca pakkhipitvā paccekaṃ aniccatāmukhena vipassanaṃ dassetvā arahattaṃ pāpetvā desanā niṭṭhāpitāti āha “**tevīsatiyā ṭhānesū**”ti-ādi.

Pālileyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dissati apadissatīti **deso**, kāraṇaṃ, tañca kho ñāpakaṃ daṭṭhabbaṃ. Yañhi so jānitukāmo ruppanādisabhāvaṃ, paṭhamaṃ pana sarūpaṃ (2.0243) pucchitvā puna tassa viseso pucchitabboti paṭhamaṃ “**ime nu kho**”ti-ādinā pucchamaṃ karoti, idhāpi ca so viseso eva tassa bhikkhuno antanti dasseti. **Ajānanto viya pucchati** tesamaṃ hetunti adhippāyo.

Taṇhāchandamūlakā pabhavattā. **Pañcupādānakkhandhā**ti ettha visesato taṇhupādānassa gahaṇaṃ itarassa taggahaṇeneva gahitaṃ tadavinābhāvatoti chandarāgo eva uddhaṭo. **Idanti** tappañhapaṭikkhipanaṃ. Yadihi khandhā upādānehi asaḥajātāpi honti upādānassa anārammaṇabhūtāpi, upādānaṃ pana tehi saḥajātameva, tadārammaṇaṃ hotiyevāti dasseti. Na hi asaḥajātaṃ anārammaṇaṃ upādānaṃ atthīti. Idāni tamatthaṃ vivarivā dassetuṃ “**taṇhāsampayutta-smin**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. **Ārammaṇatoti** ārammaṇakaraṇato. “Evaṃrūpo siyan”ti evaṃpavattassa chandarāgassa “evaṃvedano siyan”ti evaṃpavattiyā abhāvato tattha tattheva natasaṅkhārā bhijjanti, tasmā rūpavedanārammaṇānaṃ chandarāgādīnaṃ abhāvato attheva **chandarāgavemattatā**. Chandarāgassa pahānādivasena chandarāgapaṭisaṃyuttassa apucchitattā, “**anusandhi na ghaṭiyati**”ti vuttaṃ. **Kiñcāpi na ghaṭiyati**ti aññasseva pucchitattā, tathāpi **sānusa-**
ndhikāva pucchā, tato eva **sānusaṅdhikaṃ vissajjanaṃ**. Tattha kāraṇamaḥa “**tesamaṃ tesaṃ**”ti-ādinā. Tena ajjhāsayānusandhivasena sānusaṅdhikāneva pucchāvissajjanānīti dasseti.

Puṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khajjanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Theravaggo

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. Paṭiccāti nissayaṃ katvā. “Esohamasmī”ti diṭṭhiggāho, “seyyohamasmī”ti mānaggāho ca taṇhāvaseneva hontīti taṇhāpi tathāpavattiyā paccayabhūtā tathāpavatti evāti vuttaṃ “**asmīti evaṃ pavattaṃ (204) taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṃ hotī**”ti. Daharasaddo bāladārakepi pavattatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Yuvāpi eko amaṇḍanasīloti tato visesanatthaṃ “**maṇḍanakajātiko**”ti vuttaṃ. Tena mukhanimittapaccavekkhaṇassa sabbhāvaṃ dasseti. **Tanti** ādāsamaṇḍalaṃ olokayato. **Parammukhaṃ hutvā paññāyeyyā**ti yadi puratthimadisābhimukhaṃ hutvā ṭhitam, mukhanimittampi puratthimadisābhimukhameva hutvā paññāyeyyāti attho. Yadipi parassa sadisassa mukhaṃ bhavye, tathāpi kāci asadisatā bhavye, yāti vuttaṃ “**vaṇṇādīhi asadisam hutvā paññāyeyyā**”ti. **Nibhāsarūpanti** paṭibhāsarūpaṃ. Nibhāsarūpaṃ tāva kaṃsādimaye pabhassare maṇḍale paññāyatu, udaye pana kathanti “**kena kāraṇenā**”ti pucchati. Itaro “**mahābhūtānaṃ visuddhatāyā**”ti vadanto tathāpi yathāladdhapabhassarabhāvenevāti dasseti. Ettha ca maṇḍana-jātiko puriso viya puthujjano, ādāsatalādayo viya pañcakkhandhā, mukhanimittam viya “asmī”ti gahaṇam, mukhanimittam

upādāya dissamānarūpādi viya “asmī”ti sati “ahasmī”ti “parosmī”ti-ādayo gāhavisēsā. **Abhisametoti** abhisamito, ayameva vā pāṭho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Madhurakaṃ vuccati kāye vibhāranti āha- “**madhurakajāto viyāti sañjātagarubhāvo viyā**”ti. Garubhāve sati lahutā anokāsāva, tathā mudutā kammaññatā cāti vuttaṃ “**akammañño**”ti. “Kāye”ti ānetvā vattabbaṃ. **Na pakkhāyantīti** pakāsā hutvā na khāyanti. Tenāha “**na pakaṭā hontī**”ti. **Upaṭṭhahantīti** upatiṭṭhanti. **Na dissatīti** gahaṇaṃ na gacchati. **Mahāvicikicchāti** aṭṭhavatthukā soḷasavatthukā ca vimati. **Na hi uppajjati** paripakkakusalamūlattā.

Kāmānametaṃ adhivacananti padaṃ uddharitvā yena adhippāyena bhagavatā ninnaṃ pallalaṃ kāmānaṃ nidassanabhāvena ābhataṃ, taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Diṭṭhi (2.0245) eva **diṭṭhigataṃ** “gūthagataṃ muttagatan”ti (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) yathā. **Diṭṭhigataṃ nāma jātaṃ** khandhavinimuttassa sattassa gahitattā.

Kupiteti diṭṭhisāṅkhātarogena kupite. **Paggayhāti** tesaṃ bhikkhūnaṃ santike viya therassa sārīputtassa sammukhā attano laddhiṃ paggayha “**evaṃ khvāhan**”-ti evaṃ nicchayena **vattuṃ asakko**.

Anuyogavattaṃ Nāma yena yutto, tassa attano gāhaṃ nijjhānakkhantiyāva yāthāvato pavedanaṃ. **Therassa anuyoge bhumanti** “taṃ kiṃ maññasi, āvuso yamakā”ti-ādinā therena kathitapucchāya bhummaniddeso. **Sace taṃ āvusoti idanti** “sace taṃ, āvuso”ti evamādikaṃ idaṃ vacanaṃ. **Etanti yamakattheraṃ. Aññanti** arahattaṃ. Vattabbākārena vadanto atthato arahattaṃ byākaronto nāma hotīti adhippāyena vadati.

Etassa paṭhamamaggassāti etassa idāniyeva tiparivaṭṭadesanāvasāne tayā adhigatassa paṭhamamaggassa. **Catūhi yogehīti** attato piyato udāsīnato veritoti catūhipi uppajjana-anatthayogehi.

Upetīti taṇhupayadiṭṭhupayehi upādiyati taṇhādiṭṭhivatthuṃ pappoti. **Upādiya-tīti** daḷhaggāhaṃ gaṇhāti. **Adhitiṭṭhatīti** abhinivissa tiṭṭhati. Kinti? “**Attā me**”ti. **Paccatthikā me eteti** ete rūpavedanādayo pañcupādānakkhandhā mayhaṃ paccatthikā anatthāvahattāti vipassanāñāṇena ñatvā. **Vipassanāya yojetvāti** vipassanāya khandhe yojetvā.

Yamakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. Tasseva viharassāti mahāvane yasmiṃ vihāre bhagavā viharati, tasseva viharassa. **Imeti aññatitthiyā.** Yasmā ayaṃ thero (2.0246) ṭhapaniyaṃ pañhaṃ ṭhapaniyabhāvena na ṭhapesi, tasmā. Aññatitthiyā ...pe... etadavocuṃ. Tenāha **“ekadesena sāsanasamayaṃ jānantā”** ti.

Gahitameva hoti tato pageva siddhattā. Tenāha **“tassa mūlattā”** ti. **Evanti** “dukkhañceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhan” ti evaṃ. **Vaṭṭavivaṭṭamevāti** pañcannaṃ pana khandhānaṃ samanupassanāya vasena vaṭṭaṃ, “evaṃ passan”-ti-ādinā vivaṭṭaṃ kathitameva.

Anurādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. Nagaramajjhe mahā-ābādho uppajjīti nagaramajjhena āgacchanto kamma-samuṭṭhāno mahanto ābādho uppajjati. **Samantato adhosīti** sabbabhāgena pari-pphandi. **Iriyāpathaṃ yāpetunti** sayananisajjādibhedāṃ iriyāpathaṃ pavattetuṃ. **Nivattantīti** osakkanti, parihāyantīti attho. **Adhigacchantīti** vaḍḍhanti. Satthu guṇa-sarīraṃ nāma navavidhalokuttaradhammādhigamamūlanti katvā vuttaṃ **“nava-vidho hi ...pe... kāyo nāmā”** ti, yathā sattānaṃ kāyo paṭisandhimūlako.

Kāḷasilāyaṃ katavihāro **kāḷasilāvihāro.** **Maggavimokkhatthāyāti** aggamaggavi-mokkhādhigamāya. **Devatāti** suddhāvāsadevatā. **Alāmakāṃ** nāma puthujjanakāla-kiriyāya abhāvato. Tenāha **“thero kirā”** ti-ādi. **Ekaṃ dve ñāṇānīti** ekaṃ dve pacca-vekkhaṇañāṇāni sabhāvato avassaṃ uppajjanti, ayaṃ dhammatā. Maggaphalāni-bbānapaccavekkhaṇāni taṃtaṃmaggavuṭṭhāne uppajjanti eva. **Ekaṃ dveti** vacanaṃ uppannabhāvadassanattaṃ vuttaṃ.

Dhūmāyanabhāvo dhūmākāratā, tathā **timirāyanabhāvo.**

Vakkalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. Passambhitvāti (2.0247) nirodhetvā. **No ca svāhanti** no ca su ahaṃ. **Pari-hāyi** kuppadhammatā. **Etanti** samādhimattasāraṃ, silamatte pana vattabbameva natthi. **Kathaṃ hotīti** kathaṃ abhinandanā hoti. **Dukkhaṃ patvāti** dukkhuppattihetu

sukhaṃ pattheti “evaṃ me dukkha-pariñāho na bhavissatī”ti. **Yadaggenā**ti yena bhāgena. “**Dukkhaṃ patthetiye**vā”ti vatvā tathā kāraṇamāha “**sukhavipariñāmena hi**”ti-ādi. Sukhaviparivatte sukhavipariñāmadukkhaṃ, tasmā sukhaṃ abhina-ndanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāma.

Assajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. Attaniyanti diṭṭhigatikaparikkappitassa attano santakaṃ. Tenāha “**attano pari-**kkhārajātan”ti. **Taṇhāmāno adhigato** arahattassa anadhigatattā, no diṭṭhimāno adhigato, tathā kāmarāgabyāpādāpi. Anāgāmī kira khemakatthero, “sakadāgāmī”-ti keci vadanti. **Sandhāvanikāyā**ti sañcaraṇena. Tenāha “**punappunaṃ gamanāga-**manenā”ti. **Catukkhattum gamanāgamanenā**ti catukkhattum gamanena ca āgama-
nena ca. Tenāha- “**taṃ divasaṃ dviyojanaṃ addhānaṃ āhiṇḍī**”ti. **Ñatvā**ti ajjhā-
sayamaṃ ñatvā. **Theroti** khemakatthero.

Rūpameva asmīti vadatīti rūpakkhandhameva “asmī”ti gāhassa vatthum katvā vadati. **Adhigato** taṇhāmāno.

Aṇusahagatoti aṇubhāvaṃ gato. Tenāha “**sukhumo**”ti. **Tayo khārā viya tisso anu-**passanā citta-saṃkilesassa visodhanato. **Sīlagandhādīhi** guṇagandhehi.

Kathetunti uddesavasena kathetum. **Pakāsetunti** niddesavasena tamatthaṃ pakāsetum. **Jānāpetunti** kāraṇavasena jānāpetum. **Patitṭhāpetunti** kathāpetum. **Vivaṭaṃ kātunti** udāharaṇaṃ vaṇṇetvā pākaṭaṃ kātum (2.0248). **Suvibhattaṃ kātunti** anvayato byatirekato suṭṭhu, vibhattaṃ kātum. **Uttānakam kātunti** upanaya-nigamehi tamatthaṃ vibhūtaṃ kātum. **Aññena nīhārenā**ti vipassanāvimuttena cittā-bhīnīhārena.

Khemakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Channasuttavaṇṇanā

90. Makkhīti guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsīti** yuga-ggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Etaṃ avocā**ti “ovadantu maṃ ...pe... passeyyan”ti etaṃ avoca.

Theranti channattheraṃ. Attano duggahaṇena kañci upārambhampi kareyya. Tena vuttaṃ “**evaṃ kira nesaṃ aho**sī”ti-ādi. **Niddosamevassa katvā**ti ādito anurū-pattameva katvā saddhammaṃ kathessāmāti.

Paritassanā upādānanti bhayaparitassanā diṭṭhupādānaṃ. Anattani sati anatta-katāni kammāni kamattānaṃ phusissantīti bhayaparitassanā ceva diṭṭhupādā-nañca uppajjati. **Paṭinivattatī**ti yathāraddhavipassanāto paṭinivattati, nāsakkhīti

attho. Kasmā panetassa vipassanamanyuñjantassa evaṃ ahoṣīti tattha kāraṇaṃ vadati “**ayaṃ kirā**”ti-ādinā. **Evanti** “ko nu kho me attā”ti evaṃ na hoti. **Tāvatikā vissatthīti** “mayhaṃ dhammaṃ desetū”ti vuttavissāso atthīti attho. Idaṃ kaccāna-satthaṃ addasāti yojanā. “Dvayanissito, kaccāna, loko”ti-ādi **diṭṭhiviniveṭhanā**. “Ete te, kaccāna, ubho ante anupagammā”ti-ādi **buddhabaladīpanā**.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. Etāni suttāni. **Idhāgatānīti** imasmimṃ vagge ānītāni saṅgītikārehīti.

Rāhulasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pupphavaggo

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. Pabbateyyāti (2.0249) pabbatato āgatā. Tato eva **ohārinī**. Tenassā caṇḍaso-tataṃ dasseti. Dūraṃ gacchatīti **dūraṅgamā**. Tenassā mahoghataṃ dasseti.

Soteti vaṭṭasote. **Catūhi gāhehīti** “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinayappavattēhi catūhi gāhehi. **Palujjanattā** Ti chinnattā. **Sokādibyanappattīti** sokādi-anatthupatti.

Nadīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. Vivadatīti vivādaṃ karoti. **Vadantoti** ayathāsabhāvena vadanto. **Vivadati** dhammatāya viruddhaṃ katvā vadati. **Lokadhammoti** lujjanasabhāvadhammo. Ko pana soti āha “**khandhapañcakan**”ti. Tenāha “**taṃ hī**”ti-ādi. **Kathaṃ karomīti** kena pakārenāhaṃ bālaṃ ajānantaṃ karomi. Tenāha “**mayhaṃ hī**”ti-ādi. Tathā cāha “akkhāto vo mayā maggo”ti-ādi (dha. pa. 275).

“Tayo lokā kathitā” ti vatvā taṃ vivarituṃ “nāhaṃ, bhikkhave” ti-ādimāha.

Pupphasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Kenaci kāraṇena yujjhivā gahetuṃ na sakkāti **ayujjhā** nāma. **Nivattanaṭṭhā-**
neti udakappavāhassa nivattitaṭṭhāne.

Anusotāgamaneti anusotaṃ āgamanahetu, “anusotāgamanenā” ti vā pāṭho. **Anu-**
pubbena pavaḍḍhitvāti tattha tattha utṭhitānaṃ khuddakamahantānaṃ (2.0250)
pheṇapiṇḍānaṃ saṃsaggena pakārato vuddhiṃ patvā. **Āvaheyyā**ti ānetvā
vaheyya. **Kāraṇena upaparikkheyyā**ti ñāṇena vīmaṃseyya. “**Sāro nāma kiṃ**
bhaveyyā” ti vatvā sabbaso tadabhāvaṃ dassento “**viliyivā viddhaṃseyyevā**” ti
āha. Tena rūpampi nissāratāya bhijjatevāti dasseti. Yathā hi aniccatāya asāratā-
siddhi, evaṃ asāratāyapi aniccatāsiddhīti aniccatāya eva niccasāraṃ thirabhāva-
sāraṃ dhuvasāraṃ sāmīnivāsīkārakabhūtaṃ attano vase pavattanampettha
natthīti āha “**rūpampi ...pe... nissāramevā**” ti. **Soti pheṇapiṇḍo. Gahitopi** upāyena
tamatthaṃ na sādheti anarahattā. **Anekasandhighaṭṭito** tathā tathā ghaṭṭito hutvā.

Byāmamattampi Etarahi manussānaṃ vasena. **Avassameva bhijjati** taraṅga-
bbhāhataṃ hutvā.

Tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi patite. **Udakatalanti** udakapiṭṭhiṃ. Aññato
patantaṃ **udakabindum**. **Udakajallanti** santānakaṃ hutvā ṭhitam udakamalaṃ.
Tañhi saṃkaḍḍhitvā tato udakaṃ puṭam karoti, tasmiṃ puṭe pubbuḷasamaññā.
Vatthunti cakkhādivatthum. **Ārammaṇanti** rūpādi-ārammaṇam. **Kilesajallanti** puri-
masiddham, paṭilabbhamānaṃ vā kilesamalaṃ. **Phassasaṅghaṭṭananti** phassasa-
modhānaṃ. **Pubbuḷasadisā** muhuttaramaṇiyatāya. Yasmā ghammakāle sūriyāta-
pasantāpābhiniḃbattarasmijālanipāte tādise bhūmipadese ito cito samuggatavāta-
vegasamuddhaṭṭavirūḷhasaṅkhātesu paribbhamantesu aṇuparamāṇutajjārippakā-
resu bhūtasāṅghātesu marīcisamaññā, tasmā sabbaso sāravirahitāti vuttaṃ
“**saññāpi asāraḷṭṭhena marīcisadisā**” ti. Yasmā ca passantānaṃ yebhuyyena uda-
kākārena khāyati, tasmā “gahetvā pivituṃ vā” ti-ādi vuttaṃ. **Nīlādi-anubhavanatthā-**
yāti nīlādi-ārammaṇassa anubhavanatthāya. **Phandatī**ti phandanākārappattā viya
hoti appahīnataṇhassa puggalassa. **Vippalambheti** appahīnavipallāsaṃ puggalaṃ.
Tenāha “**idaṃ nīlakan**” ti-ādi. Saññāvīpallāsato hi cittavīpallāso, tato diṭṭhivīpallā-
soti. **Vippalambhanenā**ti vipakāravaseneva ārammaṇassa lambhanena. Vipakā-
ravasena hi etaṃ lambhanaṃ, yadidaṃ anudakameva udakaṃ katvā dassanaṃ
anagameva nagaraṃ katvā gandhabbanāṭakādidassanaṃ.

Kukkukaṃ (2.0251) vuccati kadalikkhandaṃ sabbapattavaṭṭīnaṃ abbhantare
daṇḍakanti āha “**akukkukajātanti anto asaṅgātaghanadaṇḍakan**” ti. **Na tathā hotī**ti
yadatthāya upanītaṃ, tadatthāya na hoti. **Nānālakkhaṇoti** nānāsabhāvo. **Saṅkhāra-**
kkhandhovāti eko saṅkhārakkhandhotveva vuccati.

Assāti purisassa. **Apagatapaṭalapiḷakanti** apagatapaṭaladosañceva apagatapiḷakadosañca. **Asārabhāvadassanasamatthanti** asārassa asārabhāvadassanasamattham. **Ittarāti** parittakālā, na ciraṭṭhitikā. Tenāha “**lahupaccupaṭṭhānā**” ti. **Añña-deva ca āgamanakāle cittanti** idañca oḷārikavaseneva vuttam. Tathā hi ekaccharakkhaṇe anekakoṭṭisatasahasasañkhāni cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Māyāya dassitam rūpaṃ **māyāti** vuttam. **Yaṃkiñcideva** kapāliṭṭhakapāsāṇavālikādiṃ. **Vañcetīti** asuvaṇṇameva suvaṇṇanti, amuttameva muttāti-ādinā vañceti. Nanu ca saññāpi marīci viya vippalambheti vañceti, idampi viññāṇaṃ māyā viya vañceti ti ko imesaṃ visesoti? Vacanattho nesaṃ sādharmaṇo. Tathāpi saññā anudakaṃ yeva udakaṃ katvā gāhāpentī, apurisaññeva purisaṃ katvā gāhāpentī vippalambhanavasena appavisayā, viññāṇaṃ pana yaṃ kiñci ataṃsabhāvaṃ taṃ katvā dassenti māyā viya mahāvisayā. Tenāha “**yaṃkiñcidevā**” ti-ādi. **Evampīti** ativiya lahuparivattibhāvenapi māyāsadisanti.

Desitāti evaṃ desitā pheṇapiṇḍādi-upamāhi.

Bhūri vuccati pathavī, saṅhaṭṭhena vipulaṭṭhena ca bhūrisadisapaññatāya **bhūri-pañño**. Tenāha “**saṅhapaññena cevā**” ti-ādi. **Kimigaṇādīnanti ādi**-saddena anekagijjhādike saṅgaṇhāti. **Paveṇīti** dhammapabandho. **Bālalāpinī** “ahaṃ mamā” ti-ādinā. **Sesadhātuyo gahetvāva bhijjati** ekuppādekanirodhattā, vatthurūpanissayapaccayattā “ayan” ti na visuṃ gahitaṃ. **Vadhabhāvatoti** vadhassa maraṇassa atthibhāvato. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ.

Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Sassataṃ (2.0252) sabbakālaṃ yāva kappavuṭṭhānā hontīti **sassatiyo**, sineru-ādayo. Tāhi **samaṃ** samakālaṃ. **Anenāti** bhagavatā. **Nayidanti** ettha **kāro padasandhikaro**, idanti nipātapadaṃ. Taṃ pana yena yena sambandhīyati, taṃ tiliṅgova hotīti “**ayaṃ maggabrahmacariyavāso**” ti vuttam. “**Na paññāyeyyā**” ti vatvā tamattham vivarituṃ “**maggo hi**” ti-ādi vuttam. **Vivaṭṭentoti** vinivaṭṭento appavattiṃ karonto.

Rājadhānī Ti rañño nivāsanagaraṃ. **Suttamayanti** cittavaṇṇavaṭṭikāmayam.

Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. Yaṃ mahāsamuddoti ettha **yanti** samayassa paccāmasanaṃ. Bhummatthe cetam paccattavacananti āha “**yasmim samaye**” ti. So ca samayo ayanti dassento “**pañcame sūriye utṭhite**” ti āha. **Paricchedam na vadāmi** paricchedakārikāya agga-

maggavijjāya anadhigatattā. **Sunakho viya vaṭṭanissito bālo** asavasabhāvato. **Gaddulo viya diṭṭhi**bandho. **Sakkāyo** tassa asavasabhāvato. **Puthujjanassa sakkāyānuparivattananti** “santāne sattavohāro”ti taṃ tato aññaṃ katvā bhedena niddeso.

Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. Diṭṭhigaddulanissitāyāti saha-jātādipaccayavasena diṭṭhigaddulanissitāya **nissāyeva pavattati** tato attānaṃ vivecetum asakkuṇeyyattā. **Cittasaṃkilesenevāti** dasavidhakilesavatthuvasena cittassa saṃkiliṭṭhabhāvena. Ariyamaggādhigamanena **cittassa vodānattā** vodāyanti **visujjhanti**.

Vicaraṇacittanti (2.0253) gahetvā vicaraṇavasena vicaraṇacittaṃ. **Saṅkhānāmāti** evaṃnāmakā. **Brāhmaṇapāsaṇḍikāti** jātiyā brāhmaṇā, channavutiyā pāsaṇḍesu taṃ saṅkhāsaññitaṃ pāsaṇḍaṃ paggayha vicaraṇakā. **Paṭakoṭṭhakanti** dussāpaṇakam. **Dassentāti** yathāgatikkammavipākacittataṃ dassentā. **Taṃ cittanti** taṃ paṭakoṭṭhakacittaṃ **gahetvā vicaranti**. **Cintetvā katattāti** “imassa rūpassa evaṃ hatthapādā, evaṃ mukhaṃ likhitabbaṃ, evaṃ ākāravatthaggahaṇāni, evaṃ kiriyāvisesā, evaṃ kiriyāvibhāgaṃ, sattavisesānaṃ vibhāgaṃ kātabban”ti tassa ubbattanakhipanapavattanādipayojanañcāti sabbametaṃ tathā cintetvā katattā **cittena manasā cintitaṃ nāma**. **Upāyapariyesanacittanti** “hatthapādā evaṃ likhitabbā”ti-ādinā yathāvutta-upāyassa ceva pubbe pavattassa bhūmiparikamma-vaṇṇadhātusammāyojanupāyassa ca vasena pavattaṃ cittaṃ. **Tatopi cittataranti** tato cittakammatopi cittataraṃ cittakārena cintitappakārānaṃ sabbesaṃyeva citta-kamme anipphajjanato. **Kammacittenā**Ti kammaviññāṇena. **Kammacittenāti** vā kammassa cittabhāvena. So kammassa vicittabhāvo taṇhāvasena jāyatīti veditabbo. Svāyamattho **aṭṭhasālīnītikāyaṃ** vibhāvito. **Evaṃ cittāti** evaṃ cittarūpavisesā. **Yoniṃ upaneti**ti taṃ taṃ aṇḍajādibhedam yonivisesaṃ pāpeti vaṇṇaviseso viya phalikamaṇikaṃ. Na hi visesā hitavicittasāmatthiyakammaṃ yoniṃ upaneti, tassa tassa vipākuppattiyā paccayo hoti. **Yonimūlako tesam cittabhāvoti** yaṃ yaṃ yoniṃ kammaṃ satte upaneti, taṃtaṃyonimūlako tesam sattānaṃ cittavicittabhāvo. Tenāha “**yoni-upagatā**”ti-ādi. **Sadisacittāva** sadisacittabhāvā eva. **Itīti-ādi** vuttasseva atthassa uppaṭipāṭiyā nigamanaṃ.

Tiracchānagatacittabhāvato cittasseva savisesaṃ cittabhāvakaraṇaṃ dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatha cittaṃ nāmetaṃ cittatameva veditabbanti sambandho. **Sahajātadhammacittatāyāti** rāgādisaddhādidhammavicittabhāvena. **Bhūmicittatāyāti** adhiṭṭhānacittatāya. Kammanānattaṃ mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti **kammanānattamūlakā**, tesam. **Liṅganānattaṃ** itthiliṅgādinānattavasena ceva taṃtaṃsaṅṭhānanānattavasena ca veditabbaṃ. **Saññānānattaṃ** Itthipurisa-devamanussādisaññānānattavasena (2.0254). **Vohāranānattaṃ** tissoti-ādivohāra-

nānattavasena. **Cittānaṃ** vicittānaṃ. Taṃtaṃvohāranānattampi citteneva pañña-pīyati. Raṅgajātarūpasamuṭṭhāpanādinā vatthaṃ rañjayatīti **rajako**, vaṇṇakāro. Puthujjanassa attabhāvasaññitarūpasamuṭṭhāpanatā niyatā ekantikāti puthujjana-ggahaṇaṃ. “Abhirūpaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti”ti ānetvā sambandho.

Dutiyaḡaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. Atthassāti hitassa. **Asādhikā** “bhāvanānuyogaṃ ananuyuttassā”ti ananuyuttassa vuttattā. **Itarā**ti sukkapakkha-upamā. **Sādhikā** bhāvanāyogassa anuyuttattā. Tañhi tassa sādhikā veditabbā. **Sambhāvanattheti** paramatthasambhāvane. Evañhi kaṇhapakkhepi apisaddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Sambhāvanattheti** vā parikappanattheti attho. Saṅkhātabbe atthe aniyamato vuccamāne saṅkhāto aniyamattho vāsaddo vattabboti “**aṭṭha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ūnādhikānī**ti ūnānīpi adhikānīpi kiñcāpi honti, ekaṃso pana gahetabboti “**aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**”ti vuttaṃ. Evaṃ vacanaṃ sandhāya “**vacanasiliṭṭhatāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Pādana-khasikhāhi akopanasena **sammā adhisayitāni**. **Utunti** uṇha-utuṃ kāyusmāvasena. Tenāha “**usmīkatānī**”ti. **Bhāvitānī**ti kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Sammā-adhisayanāditividhakiriyākaraṇena imaṃ appamādaṃ katvā. **Sotthinā abhinibbhijjī-tunti** anantarāyena tato nikkhamituṃ. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**te hī**”ti-ādimāha. **Sayampī**ti aṇḍāni. **Pariṇāmantī** paripakkaṃ bahinikkhamanayoggataṃ.

Tanti opammasampañipādanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākārena. **Atthenā**ti upameyyatthena. **Saṃsanditvā** sammā yojetvā. Sampayuttadhammasena ñāṇassa tikkhādibhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena sūrabhāvo, saddhāvasena vippasannabhāvo (2.0255), vīriyavasena

pariṇāmbhāvo. **Pariṇāmakāloti** balavavipassanākālo. **Vaḍḍhitakāloti** vuṭṭhānagā-minivipassanākālo. Anulomaṭṭhānassa hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātikanti** tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. **Satthāpi gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharati** bhindāpeti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. **Palanti** tassa suttassa nāmaṃ. **Dhāretvāti** dārūnaṃ heyyādijānanatthaṃ upanetvā. **Dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍoti** etena palena gaṇḍahāro “**palagaṇḍo**” ti pacchimapade uttarapadalopena niddesoti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāneti** hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khepīyanti etena kāyaduccaritādīnīti **saṅkhepo**, tena. Vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalasseva divase divase āsavānaṃ parikkhaya idha “**vipassanāyānisamaṃso**” ti adhippeto. **Hemantikena** karaṇabhūtena. Bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantīti** paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha “**pūtikāni bhavanti**” ti.

Mahāsamuddo viya sāsanaṃ sabhāvagaṃbhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttaraṇato. **Pariyādānaṃ viyāti** parito aparipūraṇaṃ viya. **Khajjamānānanti** saṅkhādantena viya udakena khepiyamānānaṃ bandhanānaṃ. **Tanubhāvoti** pariyaṭṭhānuppattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāññāpītipāmojjeḥīti** vipassanāññāsamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāne pakkhāyamāneti** vividhapaṭipattiyā ukkhāyamāne paṭisaṅkhānupassanāya pakkhāyamāne. **Dubbalatā dīpitā** “appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti” ti vuttattā.

Vāsijaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. Bhāventassāti vipassanāya maggaṃ bhāventassa **uppannasaññā**. Tenāha “**sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyati**” ti-ādi. **Santānetvāti** kasanaṭṭhānaṃ (2.0256) sabbaso vitanetvā pattharivā. **Kilesāti** upakkilesappabhedā kilesā. **Aniccasaññāññāṇenāti** aniccasaññāsahagatena ñāṇena.

Lāyananti lāyanaṃ viya nayanaṃ viya nicchoṭanaṃ viya ca **aniccasaññāññāṇaṃ**. **Iminā atthenāti** iminā yathāvuttena pāḷiyā atthena, **upamā saṃsandetabbāti** ettha pabbajalāyako viya yogāvacaro. Lāyanādinā tassa tattha katakiccatāya parituṭṭhi viya imassa kilese sabbaso chinditvā phalasaṃpattisukhena kālassa vītināmanā.

Kūṭaṃ gacchantīti pārimantena kūṭaṃ gacchanti. **Kūṭaṃ pavisanabhāvenāti** kūṭacchiddaṃ aggena pavisanavasena. **Samosarivāti** chidde anupavisanavasena ca āhacca avatṭhānena ca samosarivā ṭhitā. **Kūṭaṃ viya aniccasaññā** aniccānupassanāvasena avatṭhānassa mūlabhāvato. **Gopānasiyo viya catubhūmakakusalā dhammā** aniccasaññāmūlakattā. **Kūṭaṃ aggamaṃ** sabbagopānasīnaṃ tathā-adhiṭṭhānassa padhānakāraṇattā. **Aniccasaññā aggāti** etthāpi eseva nayo. **Aniccasaññā lokiyāti** idaṃ aniccasaññānupassanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aniccānu-

passanā mukhena adhigata-ariyamagge uppannasaññā aniccasaññāti vatta-
bbataṃ labhatīti “aniccasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulikatā sabbaṃ kāmarāgaṃ
pariyādiyati”ti-ādi vuttaṃ. Tathā hi **dhammasaṅgahe** (dha. sa. 357, 360) “yasmim
samaye lokuttaraṃ saññaṃ bhāveti”ti-ādinā saññāpi uddhaṭā. **Sabbāsu upamā-**
sūti mūlasantāna-upamādīsu pañcasu upamāsu. **Purimāhīti** kassakapabbajalāya-
na-ambapiṇḍi-upamāhi **aniccasaññāya kiccaṃ** vuttaṃ mūlasantānakapadālanapa-
bbajalāyanavaṇṭacchedanapadesena aniccasaññāya paṭipakkhapacchedanassa
dassitattā. **Pacchimāhi balaṃ** dassitaṃ paṭipakkhātibhāvassa jotitattā.

Aniccasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pupphavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimaṇṇāsako samatto.

11. Antavaggo

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Aññamaññaṃ (2.0257) asaṃsaṭṭhabhāvena eti gacchatīti **anto**, bhāgoti
āha “**antāti koṭṭhāsā**”ti. “Sakkāyanirodhanto”ti nirodhapaccayassa gahitattā
vuttaṃ “**catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā**”ti. **Antoti ...pe... ajjhāsayava-**
sena vuttaṃ yathānulomadesevāntā suttantadesanāya.

Antasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. **Dutiyampīti api-saddo** sampiṇḍanatto. Tena na kevalaṃ paṭhamasu-
ttameva, atha kho dutiyampīti.

Tatīyampi tathevāti iminā “pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā”ti idaṃ
upasamharati.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. Pariññeyyeti ettha tisso pariññā ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti. Tāsu **ñātapariññā** yāvadeva tīraṇapariññatthā. **Tīraṇapariññā ca** yāvadeva pahānapariññatthāti. Tattha ukkaṭṭhāya pariññāya kiccadassanavasena atthaṃ dassento “**pariññeyyeti pari jānitabbe samatikkamitabbe**”ti, pahātabbeti attho. Tenāha bhagavā- “katamā ca, bhikkhave, pariññā? Rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo”ti, tasmā **samatikkamanti**, samatikkantaṃ pahānassa upāyaṃ. **Samatikkamitvā** ṭhitanti pajahitvā ṭhitanti ayamettha attho.

Pariññeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Cattāri (2.0258) **saccāni kathitāni** assādādīnaṃ samudayādīnañca desitattā.

Kilesappahānaṃ kathitaṃ rāgappahānassa jotitattā.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Antavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammakathikavaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. Yāvatāti yasmā. **Imāya ...pe... samannāgatoti** “idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādinā nayena vuttāya catūsu ariyasaccesu aññāṇasabhāvāya avijjāya sammohena samannāgato. **Ettāvatāti** ettakena kāraṇena **avijjāgato** samaṅgībhūtena upagato, avijjāya vā upeto nāma hoti.

Dutiyepīti vijjāsutte. “Vijjāvasena desanā”ti ayameva visesoti āha “**eseva nayo**”-ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. Paṭhamena dhammakathiko kathito “dhammaṃ desetī”ti vuttattā. **Dutiyena**

sekhabhūmi kathitā “paṭipanno hoti”ti vuttattā, **tatiyena asekhabhūmi** kathitā “anupādāvimutto hoti”ti vuttattā. **Dhammakathikaṃ pucchitena** bhagavatā. **Visesetvāti** dhammakathikabhāvato visesetvā ukkaṃsetvā. **Dve bhūmiyoti** sekkhāsekkhabhūmiyo.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. Tīṇi (2.0259) **vissajjanānīti** yathāpuccham tīṇi vissajjanāni.

Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. Tīraṃ vuccati vaṭṭam orimatīranti katvā. Tenāha “athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvati”ti (dha. pa. 85). **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsārassa pāri-manti katvā. **Baddhoti** anusayappahānassa akatattā **kilesabandhanena baddho**, sukkaṃpakkhepi diṭṭhisamanupassanāya rūpādibandhanassa paṭikkhepamattameva vuttam, na vimokkhanti adhippāyo. **Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkham kathitanti** “tīradassī pāradassī, parimutto so dukkhasmāti vadāmi”ti āgatattā vaṭṭavivaṭṭam kathikanti vattum sakkā.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

Bandhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. Ābādhaṭṭhenāti ādito uppattito paṭṭhāya bādhanatṭhena rujanaṭṭhena. **Anto-dosaṭṭhenāti** abbhantare eva dussanaṭṭhena kuppanatṭhena. **Khaṇanaṭṭhenāti** sasanaṭṭhena. **Dukkaṭṭhenāti** dukkhamattā dukkhabhāvena. Dukkhañhi loke “aghan”ti vuccati ativiya hananato. **Visabhāgam ...pe... paccayaṭṭhenāti** yathāpavattamānānaṃ dhātādīnaṃ visabhāgabhūtamahābhūtasamuṭṭhānassa ābādhassa paccayabhāvena. **Asakaṭṭhenāti** anattaniyato. **Palujjanaṭṭhenāti** pakārato bhijjanaṭṭhena. **Sattasuññataṭṭhenāti** sattaśākhāta-attasuññataṭṭhena. **Attābhāve-nāti** diṭṭhigatikaparikkappitassa attano abhāvena. **Suññato anattatoti** ettha “parato”-ti padassa saṅgaho kātabbo, tasmā “**dvīhi anattamanasikāro**”ti vattabbaṃ.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. **Tathā** (2.0260) **ekādasame**ti ettha **tathā**-saddena “uttānamevā”ti idaṃ āka-
ḍḍhati. **Idhā**ti ekādasame. Kammatṭhānassa uggahadhāraṇaparicayamanasikāra-
vasena pavattañāṇaṃ kammaṭṭhānasutavasena nipphajjanato “**suta**n”ti vuttaṃ.

Sutavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. Rāhulovādasadisānīti

rāhulovādasutte (ma. ni. 2.113 ādayo) āgatasuttasadisāni.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammakathikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Avijjāvaggo

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. Imasminti avijjāvagge. Catusaccameva kathitaṃ, tasmā heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti adhippāyo.

Samudayadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Kukkuḷavaggo

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Anto aggi mahanto chārikarāsi, tattha ukkuḷavikulato akkamantaṃ yāva kesaggaṃ anudahatāya kucchitaṃ kuḷanti kukkuḷaṃ (2.0261), rūpavedanādi pana tatopi kañci kālaṃ anudahanato mahāpariḷāhanaṭṭhena ca kukkuḷaṃ viyāti **kukkuḷaṃ. Aniccalakkhaṇādīni** aniccadukkhānattalakkhaṇāni.

Kukkuḷasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kukkuḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Diṭṭhivaggo

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. Paccayaṃ katvāti abhinivesapaccayaṃ katvā. Ādisaddena micchādi-
tṭhisakkāyaditṭhi-attānudiṭṭhi saññojanābhinivesa-vinibandha-ajjhosānāni saṅga-
ṇhāti. Tattha **abhinivesā** taṇhāmānadiṭṭhiyo. **Vinibandhā** “kāye avītarāgo hoti” ti-ā-
dinā (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) āgatacetasovinibandhā. **Ajjhosānāti** taṇhādiṭṭhi-
jjhosānāni. Sesāni suviññeyyāneva.

Ajjhattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. Dharamānakāleti jīvamānakāle. **Pahānaṃ apassantoti** therassa kira bhaga-
vati pemaṃ adhimattaṃ. **Cittaṃ gaṇhissāmīti** cittaṃ ārādhessāmi. **Gantabbaṃ**
hoti, tasmā sapalibodho. **Cittaṃ sampahaṃsamānoti** cittassa vibodhano. **Vimutti**
...pe... jāto āyatim paṭivedhapaccayattā, na pana tadā visesāvahabhāvā nibbe-
dhabhāgiyo.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Khandhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Rādhasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Mārasaddoyaṃ (2.0262) bhāvasādhanoti dassento “**māro vā assāti**

maraṇaṃ vā bhaveyyā”ti āha. **Māretā**ti maritabbo māraṃ maraṇaṃ etabboti āha “**māretabbo**”ti. **Anupādānibbānatthā**ti phalavimuttisaṅkhātā arahato arahantatā nāma yāvadeva anupādānibbānatthā. **Nibbānabbhantare**ti anupādānibbānādhigamassa abbhantare tato orameva idaṃ maggaṃ brahmacariyaṃ vussati, na tato paraṃ. **Assā**ti brahmacariyassa.

Mārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. Laggapucchāti lagganassa bajjhanassa pucchā. Yadi rūpādīsu sattattā satto, khīṇāsavā kathaṃ sattāti? Sattabhūtapubbāti katvā. **Kīḷāvigamanti** kīḷāya apanayanaṃ oramaṇaṃ. Yantarajju viya bhavapabandhassa nayanato **bhavarajjū**ti taṇhā vuttā.

Sattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. Rūpādivinimuttaṃ maraṇaṃ nāma natthi rūpādīnaṃyeva vibhave maraṇasamaññāti. **Maraṇadhammo** vināsabhāvo.

Mārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. Sukhumaṃ (2.0263) **kāraṇaṃ upaṭṭhāti**, tenesa thero paṭibhāneyya-

kānaṃ etadagge ṭhapito. **Vimuttiparipācaniyadhammaseneva**, na paṭivedhāva-habhāvena.

Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyācanavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Rādhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Diṭṭhisamuttamaṃ

1. Sotāpattivaggo

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. Na (2.0264) **ete vātā**ti ye ime rukkhasākhādibhañjanakarā, ete satta-kāyattā vātā nāma na honti. Te hi niccā dhuvā sassatā. Tenāha “**vāto panā**” ti-ādi. Tena sattasu kāyesu catutthaṃ kāyamāha. Rukkhasākhādibhañjanako **eso vātaleso nāma**, vātasadisoti attho. **Esikatthambho viyā**ti iminā niccalabhāvameva dasseti, **pabbatakūṭaṃ viyā**ti iminā pana sassatisamaṃvāpi. Ayañhi vāyu kāyassa niccataṃ abhinivissa ṭhito “mā ca aniccatā paro hotū” ti na vātā vāyantīti bādhati. Esa nayo **nadiyo sandantī**ti-ādīsu. **Udakaṃ panā**ti dutiyaṃ kāyaṃ sandhāyāha. **Gabbho pana na nikkhamati** kūṭaṭṭhādibhāveneva tassa labbhanato. **Neva te udentī** yathā vātā, evaṃ tiṭṭhanato lokassa pana tathā matimattanti adhippāyo.

Vātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā

207-209. Diṭṭhaṃ rūpāyatanam cakkhunā daṭṭhabbato. **Sutaṃ saddāyatanam** sotena sotabbato. **Mutaṃ gandhāyatanādi** tividhaṃ sampattagāhīhi ghānādīhi patvā gahetabbato. **Avasesāni** cakkhādīni **sattāyatanāni viññātaṃ nāma** kevalaṃ manoviññāṇena vijānitabbato. **Pattanti** anuppattaṃ, yaṃ kiñci pāpuṇitabbaṃ pari-

yesitvā gavesitvā sampattanti anuppattam. **Pariyesitanti** pariyiṭṭham. **Cittena anusa-
ñcaritanti** manasā cintitam. “Pattam pariyesitan”ti etasmim padadvaye catukkam
sambhavatīti tam dassetvā tassa vasena pattapariyesitapadāni, tato manasā anu-
vicaritañca nīharitvā dassetum (2.0265) “**lokasmim hī**”ti-ādi vuttam. Tattha **pariye-
sitvā pattam nāma** pariyesanāya pariggāhabhāvato. **Pariyesitam nāma** kevalam
pariyesitamevāti katvā pariyesitvā pattassa manussānuvicaritassa vuttattā. Paṭha-
mavikappe saṅkaro atthīti asaṅkarato ca dassetum “**atha vā**”ti-ādi vuttam.
Sabbanti viññātādi. Tañhi manoviññāṇena gahitattā manasā anuvicaritam nāma
na diṭṭham sutam mutam.

Etammamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. Dinnanti deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ
sandhāyā**”ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipanti. Esa nayo “**yiṭṭham
hutan**”ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇam mahādānam. **Paheṇakasakkāro**
pāhunakānam kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalam nissandaphalañca. **Vipā-
koti** sadisaphalam. **Paraloke** ṭhitassa ayaṃ loko natthīti paraloke ṭhitassa
kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke** ṭhitassapi paraloko natthīti idha-
loke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha- “**sabbe
tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhava yoni-ādīsu ca ṭhitā,
tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena nassanti. **Phalābhāvavasenāti**
mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnam phalassa abhāvavasena “natthi
mātā, natthi pitā”ti vadanti, na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsa-
kkārānam abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ
sattānam uppādo nāma kevalo, na bhavato cavitvā āgamanapubbakoti dassa-
nattham “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha- “**cavitvā uppajjanakasattā nāma
natthī**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena
bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā

tameva bāhirapathavīkāyaṃ upeti upagacchati, sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsupi eseva nayoti** ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddaṃ, sūriyaraṃsito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaraṃsiṃ, mahāvāyukhandhato nigga-tamahāvāyo viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchati diṭṭhigatiko sayameva attano vādaṃ bhindati. Ummattakapacchisadisañhi diṭṭhigatikadassanaṃ. **Manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesam visayabhāvā visayāpīti vadati. Visayiggahaṇena hi visayā gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetam** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi bālamanussehi paññattaṃ**.

Natthidinnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. Sahatthā karontassāti sahatthena karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “**daḍḍena pīlentassā**” ti. **Papañcasūdaniyam** “tājantassa cā” ti attho vutto, idha pana **sumaṅgalavilāsiniyam** viya tajjanaṃ paribhāsanam daḍḍeneva saṅgahetvā “daḍḍena pīlentassa” icceva vuttaṃ. **Sokam sayam karontassāti** parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokam vā uppādetntassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa vibādhanappayogena (2.0267) sayampi phandato. **Atipātayatoti** padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha- “**hanantassapi hanāpentassapi**” ti. **Kāraṇavasenāti** kārāpanavasena.

Gharassa bhitti anto ca bahi ca sandhitā hutvā ṭhitāva **gharasandhi**. Kiñcīpi ase-
setvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananam **paripantho**. **Pāpaṃ na kariyati** pubbe asato uppādetuṃ asakku-
ṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ **sattā pāpe** pavattantīti āha “**sattā
pana karomāti evaṃsaññino hontī**” ti evaṃ kirassa hoti imesañhi **sattānaṃ** hiṃsā-
dikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ
kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmīṃ vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemināti** nisita-
khuramayāneminā, khurasadisānemināti attho.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippā-
yena “dakkhiṇaṅcepi” ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā**” ti-ādi.
Mahāyāganti mahāvijitayaññasadisam mahāyāgaṃ. **Uposathakammenāti** uposa-
thakammena ca. Ca-saddo hettha luttaniddiṭṭho. Damasaddo hi indriyasamva-
rassa uposathasilassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “uposathakammenā” ti
idaṃ indriyadamanassa visesanaṃ, tasmā “uposathakammabhūtena indriyada-
menā” ti atthaṃ vadanti. **Sīlasamnyamenāti** sīlasamvarena. **Saccavacanenāti** sacca-
vācāya. Tassā visum vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi

pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā- “ekaṃ dhammaṃ atitassā” ti-ādi (itivu. 25). **Pavattīti** yo karotīti vuccati, tassa santāne phalassa nibbattiyā paccayabhāvena pavatti. **Sabbathāti** “karoto” ti-ādinā vuttena sabbappakārena **kiriya meva paṭikkhipanti**.

Karotosuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. Ubhayenāti (2.0268) hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Samkilesapaccayanti** saṃkilisanassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. **Visuddhipaccayanti** saṃkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṃ. **Natthi balanti** sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “**yamhī**” ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, saṃkilesikampi cāyaṃ paṭikkhipateva. **Aññamaññavevacanānīti** tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balaṃ**, sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyaṃ**, tameva daḥhaggāhabhāvato porisaṃ dhuraṃ vahantena pavattetabbato **purisathāmo**, paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbaṃ.

Satvayogato, rūpādīsu vā sattatāya **sattā**, pāṇanato assāsanapassāsanava-sena pavattiyā **pāṇā**, te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**” ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtāti** vuccantīti āha “**aṇḍa ...pe... vadantī**” ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vaḍḍhanato **jīvāti** sāliyavādike vadanti. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi tesāṃ balaṃ vīriyanti **abalā avīriyā**. **Niyatatāti** acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyamo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ vasena tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ. Samavāyena samāgamo **saṅgati**. **Sabhāvo- yevāti** yathā kaṇṭakassa tikkatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayehi vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvo eva akittimo eva. Tenāha “**yena hī**” ti-ādi. Chaḷabhijātiyo parato vitthārīyanti. **Sukhañca dukhañca paṭisaṃvedentīti** vadantā adukkhamasukhabhūbhiṃ sabbena sabbaṃ na jānantīti ulliṅgento “**aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassentī**” ti āha.

Hetusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. Akatāti (2.0269) samena vā visamena vā kenaci hetunā na katā eva. Kenaci kataṃ karaṇaṃ vidhānaṃ natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesāṃ abhinibbattitābhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na**

nimmitāti kassaci iddhimato devassa brahmuno vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmitā**ti vā kassaci animmāpakā. **Ajanakā**ti etena pathavīkāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavīkāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattaṃ kassaci ca anibbattaṃ, evametepīti āha “**kūṭaṭṭhā**”ti. Yamidaṃ “bījādito aṅkurādi jāyati”ti vuccati, tañca vijjamaṇameva tato nikkhamati, nāvijjamaṇaṃ, aññathā yato kutoci yassa kassaci uppatti siyāti adhippāyo. **Ṭhitā**ti nibbikārabhāvena ṭhitā. **Na calantī**ti na vikāraṃ āpajjanti. Vikārābhāvena hi tesam sannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avatṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. Avipariṇāmadhammattā eva ca ne **aññamaññaṃ na byābādhenti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadbhāvaṃ dassetuṃ pāliyaṃ “**nālan**”ti-ādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo**. Jīvasattamaṇaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghāṭetabbatā cāti neva koci hantā ghāṭetā vā. Tenāha “**sattannantvevā**”ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**, na ghātanādi, paramatthato sattannantveva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti adhippāyo.

Pamukhayonīnti manussatiracchānādīsū khattiyabrāhmaṇādīsīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ. **Satṭhisatāni** chasahassāni. “Pañca ca kammuno satāni”ti padassa atthadassanaṃ “**pañca kammāsātāni cā**”ti. **Eseva nayoti** iminā “kevalaṃ takkamattena niraṭṭhakaditṭhiṃ dīpeti”ti imameva atthaṃ atidisati. Ettha ca **takkamattakenā**ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikkappanassa yaṃ kiñci attano parikkappaṃ sārato (2.0270) maññaṃānā tatheva abhinivissa takkaditṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam ditṭhivatthūsu viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecī**ti uttaravīhāravāsino. Te hi “pañca kammānīti cakkhusotaghānājivhākāyā, imāni pañcīndriyāni ‘pañca kammānīti paññāpentī’”ti vadanti. **Kammanti laddhī**ti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. “Dvāsaṭṭhipaṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānantā “**dvaṭṭhipaṭipadā**”ti vadanti. **Ekasmiṃ kappeti** ekasmiṃ mahākappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite **ekasmiṃ** asaṅkhyeyyakappe.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddā**ti aññepi ye keci māgavikanesādādayo, te pāpakamma pasutatāya **kaṇhābhijātīti vadanti**. **Bhikkhū**ti buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sacchandarāgā paribhuñjanti”ti adhippāyena **catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti**ti vadanti. Kasmāti ce? Yasmā te paṇitapaṇite paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye paribhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadantīti apare. **Eke pabbajitā**, ye visesato attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā**. **Acelakāsāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakasamaye ājīvakaladdhiyā daḷhagāhitāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā vuttā.

Paramasukkābhijātīti ayam̐ tesam̐ laddhi.

Purisabhūmiyo Ti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampetā bhūmiyo icchan-teva. **Bhikkhu ca pannakoti-**ādi tesam̐ pāḷi eva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vica-raṇako, tesam̐ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhe jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na katheti. Tenāha “**na kiñci āhā**” ti. Niṭṭhuhanādivippakāre kenaci katepi khamanavasena (2.0271) na kiñci vadatīti vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī” ti-ādinā (dī. ni. 1.394) nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalyaparetatāya sayanaparāyaṇam̐ **samaṇam̐ pannabhū-mīti vadanti.**

Ājīvavuttisatānīti sattānam̐ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasuggahaṇena** eḷaka-jātī gahitā, **migaggahaṇena** rurugavayādisabbamigajātī. **Bahū devāti** cātumahārā-jikādibrahmakāyikādivasena tesam̐ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātu-mahārājikānam̐ ekacce antarabhedā **mahāsamayasuttavasena** (dī. ni. 2.331 ādayo) dīpetabbā. **Manussāpi anantāti** dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgena manu-ssāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**, te mahantamahantā ajagarapetādayo. Chaddantadahamandākiniyo kuḷīramucalindanāmena vadanti.

Pavūṭāti sabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi ...pe... uddham̐ na gacchati.** Kasmā? Sattānam̐ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittam̐ silādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visu-ddhippattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kāle paripakka-bhāvāpādanena **byantī karoti nāma.** **Suttaḡuḷeti** suttavaṭṭiyam̐. **Nibbeṭhiyamāna-meva paletīti** upamāya sattānam̐ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhīti dasseti paricchinnarūpattā. **Nibbeṭhiyamānameva** suttaḡuḷam̐ **gacchatīti** vuccati. Tañca kho suttapamāṇena, sutte pana asati kuto gacchati suttaḡuḷam̐. Tenāha- “**sutte khīṇe na gacchatī**” ti. **Tattheva tiṭṭhati** suttapariyantanti adhippāyo. **Kālavasenāti** attani veṭhetvā

ṭhitam sukhadukkham yathāvuttassa kālassa vasena nibbeṭṭhiyamāno bālo ca paṇḍito ca paleti gacchati, nātikkamati saṃsāram.

Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. Ekato (2.0272) **vaḍḍhitanimittanti** ekapassena vaḍḍhitam kasiṇanimittam. **Gāhenāti** lābhī jhānacakkhunā passivā gahaṇena. **Takkenāti** na lābhī takkamattena. **Uppannadiṭṭhī**ti “loko”ti uppannadiṭṭhi. **Sabbato vaḍḍhitanti** samantato appamāṇakasiṇanimittam. **Ekamevāti** “ekameva vatthū”ti uppannadiṭṭhi. **Aṭṭhārasa veyyākaraṇānī**ti veyyākaraṇalakkhaṇappattāni aṭṭhārasa suttāni. **Ekam gamananti** ekam veyyākaraṇagamanam.

Antavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. Dukkhasena vuttanti “iti kho, bhikkhave, dukkhe sati dukkham upādāyā”ti-ādiddukkhasena vuttam. Tādisameva dutiyam veyyākaraṇagamanam. Tenāha “**tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇānī**”ti. **Tehī**ti “rūpi attā hoti”ti-ādinayapavattēhi veyyākaraṇehi saddhiṃ. **Tanti** dutiyam gamanam.

Ārammaṇamevāti kasiṇasaṅkhātam ārammaṇameva. **Takkisaddena** suddhatakkikānam gahaṇam datṭhabbam.

Aniccadukkhasenāti “yadaniccam, tam dukkham, tasmim sati tadupādāya evam diṭṭhi uppajjati”ti vutta-aniccadukkhasenāti. **Tehiyevāti** dutiye peyyāle vuttappakārehiyeva. **Tiparivaṭṭavasenāti** tehiyeva chabbīsatiyā suttehi catutthapeyyāle tiparivaṭṭavasena vuttoti yojanā.

Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Diṭṭhisamṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Okkantasaṃyuttam

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. Saddhādhimokkhanti (2.0273) saddahanavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ, na sanniṭṭhānamattavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ. Dassanampi sammattaṃ, taṃsijjhānavasena pavattaniyāmo **sammattaniyāmo**, ariyamaggo. **Anantarāyataṃ dīpeti** kappavināsapapaṭibhāgena pavattattā. Tathā cāha “**tenevāhā**”-ti-ādi. Kappasīsenā bhājanalokaṃ vadati. So hi uḍḍayhati, na kappo, **uḍḍayanavelāti** jhāyanavelā. Tṭhito kappo tṭhitakappo, so assa atthiti **tṭhitakappī**, kappam tṭhapetuṃ samatthoti attho. **Olokananti** saccābhisamayasaṅkhātamaṃ dassanaṃ. **Khamanti** sahanti, ñāyantīti attho.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Okkantasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā

312-321. Sabbaṃ pākaṭameva apubbassa abhāvato.

Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā

322-331. Esoti cakkhusmiṃ chandarāgo. Upecca kilesetīti **upakkilesa**. **Citta-ssāti** sāmāññavacanaṃ anicchanto codako “**kataracittassā**”ti āha. Itaro kāmaṃ upatāpanamalīnabhāvakaraṇavasena upakkilesa lokuttarassa natthi, vibādhanatṭho pana attheva uppattinivāraṇatoti adhippāyenāha “**catubhūmakacittassā**”ti. Codako “**tebhūmakā**”ti-ādinā attano adhippāyaṃ vivarati, itaro “**uppattinivāraṇato**”-ti-ādinā. Ariyaphalapaṭippassaddhipahānavasena pavattiyā (2.0274) sabbasaṃkilesato nikkhantattā nekkhammaṃ, magganibbānānaṃ pana nekkhammabhāvo ukkaṃsato gahito evāti āha “**nekkhammaninnanti navalokuttaradhammanin**”ti. **Abhijānitvāti** abhimukhabhāvena jānitvā. **Sacchikātabbesūti** paccakkhakātabbesu. **Chaḷabhiññādhammesūti** ariyamaggasampayuttadhammesu.

Kilesasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasamuttamaṃ

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. Na evaṃ hotīti ettha “ahaṃ samāpajjāmi”ti vā, “ahaṃ samāpanno”ti vā mā hotu tadā tādīsābhogābhāvato. “Ahaṃ vuṭṭhito”ti pana kasmā na hotīti? Sabbathāpi na hotveva ahaṅkāraṣṣa sabbaso pahīnattā.

Vivekajasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sūcimukhīsuttavaṇṇanā

341. Tasmīṃ vacane paṭikkhitteti- “adhomukho bhujasi”ti paribbājikāya vuttavacane- “na khvāhaṃ bhagini”ti paṭikkhitte. **Vādanti** dosaṃ. **Ubbhamukhoti** uparimukho. Puratthimādikā **catasso disā**. Dakkhiṇapuratthimādikā **catasso vidisā**.

Ārāma-ārāmavattu-ādīsu bhūmiparikammabījābhisaṅkharāṇādipaṭisaṃyuttā vijjā **vatthuvijjā**, tassā pana micchājīvabhāvaṃ dassetuṃ “**tesaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Tesaṃ tesaṃ** attano paccayadāyakānaṃ. **Tattha tattha gamananti** tesaṃ sāsana-haraṇavasena taṃ taṃ gāmantaradesantaraṃ. **Evamārocesīti** attukkaṃsanapara-vambhanarahitaṃ kaṇṇasukhaṃ pemaṇīyaṃ hadayaṅgamaṃ therassa dhammakathaṃ (2.0275) sutvā pasannamānasā evaṃ “dhammikaṃ samaṇā sakyaputtiyā”-ti-ādinā sāsanaṣṣa guṇasaṃkittanavācaṃ kulānaṃ ārocesi.

Sūcimukhīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāgasamṃyuttaṃ

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. Aṇḍajāti aṇḍe jātā. **Vatthikoseti** vatthikosasaññite jarāyupuṭe **jātā**. **Samse-**deti saṃsinne kilinnaṭṭhāne uppannā. **Upapativā viyāti** kutocipi avapativā viya nibbattā. **Puggalānanti** tathā vinetabbapuggalānaṃ.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-50. Paṇītataraṣuttādivaṇṇanā

343-391. Vissaṭṭhakāyāti “ye cammena vā rudhirena vā aṭṭhinā vā atthikā, te sabbam gaṇhantū”ti tattha nirapekkhacittatāya adhiṭṭhitasīlatāya pariccattasarīrā. **Duvidhakārino**ti “kālena kusalam, kālena akusalan”ti evam kusalākusalakārino. Saha byayati pavattatīti sahabyo, saha cāro. Tassa bhāvo sahabyatā, tam **sahabyatam**. Adaniyato **annam**. Khādanīyato **khajjam**. Pātabbato **pānam**. Nivasaniyato **vattham**. Nivasitabbam **nivāsanam**. Parivaritabbam **pāvuraṇam**. Yānti tenāti **yānam**, upāhanādiyānāni. Ādisaddena vayhasivikādīnam saṅgaho. Chattampi parissayā-tapadukkhaparirakkhaṇena maggagamanasādhananti katvā “**chattupāhana-**”ti-ādi vuttam. Tena vuttam “**yam kiñci gamanapaccayan**”ti. **Patthanam katvā ...pe ... tattha nibbattanti** campeyyanāgarājā viyāti daṭṭhabbam.

Paṇītataraṣuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasamṃyuttavaṇṇanā

392-437. Pattānanti (2.0276) ubhosu pakkhesu pattānam. **Vaṇṇavantatāyā**ti atisayena vicittavaṇṇatāya. Atisayattho hi ayam **vanta-Saddo**. **Purimanayenā**ti nāgasamṃyutte paṭhamasutte vuttanayena. **Uddharantī**ti samuddato uddharanti, pathavantarapabbatantarato pana tesam uddharaṇam dukkameva. **Paṇītatareti** balena paṇītatare, balavanteti attho. **Anuddharaṇīyanāgā**ti ānubhāvamahantatāya ca vasanaṭṭhānaviduggatāya ca uddharitum asakkuṇeyyā nāgā. Te “sattavidhā”ti vatvā sarūpato vasanaṭṭhānato ca dassento “**kambalassatarā**”ti-ādimāha. Tattha **kambalassatarā dhataratṭhā**ti ime jātivāsena vuttā. **Sattasīdantaravāsino**ti sattavidhasīdasamuddavāsino. **Pathaviṭṭhakā**ti pathavantaravāsino, tathā **pabbataṭṭhakā**. Te ca vimānavāsino. Te nāge koci supaṇṇo uddharitum na sakkotīti sambandho. **Sesanti** “kāyena dvayakārino”ti-ādīsu yam vattabbam, tam sabbam **nāgasamṃyutte vuttanayameva**, tattha ca vuttanayeneva attho veditabboti adhippāyo.

Supaṇṇasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā

438-549. Mūlagandhādibhedam gandham avanti apayuñjantīti gandhabbā, tesam kāyo samūho gandhabbakāyo, gandhabbadevanikāyo. Cātumahārājikesu ekiyāva te daṭṭhabbā, tappariyāpannatāya tattha vā niyuttāti **gandhabbakāyikā**.

Tesaṃ tesaṃ rukkhagacchalatānaṃ mūlaṃ paṭicca pavatto gandho mūlagandho, tasmim̐ **mūlagandhe**. **Adhivatthāti** mūlagandhaṃ adhiṭṭhāya, abhibhuyya vā vasantā. Esa nayo sesesupi. **Taṃ nissāyāti** taṃ mūlagandhaṃ rukkhaṃ paccayaṃ katvā nibbattā. Na kevalaṃ tattha gandho eva, mūlameva vā tesaṃ paccayoti dassento “**so hī**”ti-ādimāha. **Upakappatīti** nivāsaṭṭhānabhāvena viniyu-ñjati. **Gandhagandheti** gandhānaṃ gandhasamudāye. **Mūlādigandhānaṃ gandheti** mūlādigata-avayavagandhānaṃ gandhe, timūlādigatasamudāyabhūtetī attho. Pubbe hi “mūlagandhe”ti-ādinā rukkhānaṃ avayavagandho (2.0277) gahito, idha pana sabbaso gahitattā samudāyagandho veditabbo. Tenāha “**yassa hi rukkhassā**”ti-ādi. **Soti** so sabbo mūlādigato gandho gandhasamudāyo idha gandhagandho nāma. **Tassa gandhassa gandheti** tassa samudāyagandhassa tathābhūte gandhe. Sarikkhaṃ sadisaṃ paṭidānaṃ etissāti **sarikkhadānaṃ**, patthanā. Yathādhīppetaphalāni sarikkhadānattāva adhippetaphalaṃ dentu, asarikkhadānaṃ kathanti? Tampi detiyeva puññassa sabbakāmadadattāti āha “**asari-kkhadānampi**”ti-ādi.

Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā

550-606. Lokaṃ vālentā saṃvarantā chādentā ahanti pariyasantīti valāhā, deva-puttā. Tesam samūho valāhakadevakāyoti āha “**valāhakakāyikā**” ti-ādi. **Sītakaṇṇa-valāhakā**ti sītahaṇṇa-valāhakā. **Sesapadesū**ti uṇhavalāhakādipadesu. **Eseva nayoti** “uṇhakaṇṇa-valāhakā” ti-ādinā attho veditabbo. **Cittaṭṭhapananti** “sītaṃ hotū” ti evaṃ cittassa uppādanam. **Vassāneti** vassakāle. **Utusamuṭṭhānamevā**ti pākatikasītamevāti attho. **Uṇhepīti** uṇhakāle. **Abbhamaṇḍapoti** maṇḍapasadisa-abbhapaṭalavitānamāha. **Abbham uppajjati**ti tahaṃ tahaṃ paṭalaṃ uṭṭhahati. **Abbhe- yevā**ti abbhakāle eva, vassāneti attho. **Ati-abbhanti** satapaṭalasaḥassapaṭalaṃ hutvā abbhūṭṭhānam. **Cittavesākhamāsesū**ti vasantakālam sandhāyāha. Tadā hi viddho vigatavalāhako devo bhavitum yutto. **Uttaradakkhiṇādīti ādi**-saddena pacchimavātādiṃ saṅgaṇhāti. **Pakativātoti** pakatiyā sabhāvena vāyanakavāto. **Taṃ utusamuṭṭhānamevā**ti āhārūpajīvīnam sattānam sādharmaṇakammūpanissaya-utu- samuṭṭhānameva. Esa nayo utusamuṭṭhānasītuṇhavātesupi. Tampi hi āhārūpajī- vīnam sattānam sādharmaṇakammūpanissayamevāti.

Gīanti meghagītaṃ. **Saccakiriya**ti tādisānam purisavisesānam saccādhīṭṭhā- nena. **Iddhibalenā**ti iddhimantānam iddhi-ānubhāvena. **Vināsameghenā**ti (2.0278) kappavināsakameghena. Aññenapi kaṇhapāpikasattānam pāpakammaṃpaccayā uppānavināsameghena vuṭṭhena so so deso vinassateva.

Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā

607-661. **Aññāṇā**ti aññāṇahetu, saccapaṭicchādakasammohahetūti attho. Aṭṭha- kathāyaṃ pana imameva atthaṃ hetu-atthena karaṇavacanena dassetuṃ “**aññāṇe- nā**” ti vuttaṃ. **Sabbānī**ti “aññāṇā adassanā anabhisamayā” ti-ādīni padāni ekāda- sasu suttesu āgatāni, pañcapanñāsa veyyākaraṇāni vuttāni suttesu pañcannaṃ khandhānam vasena veyyākaraṇassa āgatattā.

Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Jhānasamuttam

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā

662. **Samādhikusalo**ti samādhismiṃ kusalo. Tayidaṃ samādhikosallattaṃ saha jhānaṅgayogena catubbidho jhānasamādhī, tasmā taṃ taṃ vibhāgaṃ jānantassa siddhaṃ hotīti āha- “**paṭhamaṃ jhānan**” ti-ādi. Tattha vitakkavicārapītisukhekagga- tāvasena paṭhamaṃ pañcaṅgikaṃ, pītisukhekagga-tāvasena dutiyaṃ tivaṅgikaṃ,

sukhekaggatāvasena tatiyaṃ duvaṅgikaṃ, upekkhekaggatāvasena catutthaṃ duvaṅgikamevāti evaṃ tasmim̐ tasmim̐ jhāne taṃtaṃ-aṅgānaṃ vavatthāne kusalo. **Samāpattikusaloti** samāpajjane kusalo. **Hāsetvāti** tosetvā. **Kallaṃ katvāti** samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrīkaraṇena sahakārikāraṇaṅca samādhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ katvā. **Sesapadānīti** sesā tayo koṭṭhāsā. Tatiyādīsu nayesu akusalopi jhānatthāya paṭipannattā “jhāyītevā” ti vutto.

Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-55. Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādisuttesu (2.0279) **ṭhitikusaloti** ettha antogadhahetu-attho **ṭhiti-saddo**, tasmīṅca pana kusaloti atthoti āha- “**jhānaṃ ṭhapetuṃ akusalo**” ti. **Sattaṭṭha-accharāmatanti** sattaṭṭha-accharāmattaṃ khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetuṃ na sakkoti adhiṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. **Yathāparicchedena** kālena **vuṭṭhātumaṃ na sakkoti** vuṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. Kallaṃ jātaṃ assāti **kallitaṃ**, tasmim̐ kallite kallitabhāvena kasiṇārammaṇesu “idaṃ nāma asuka-ssā” ti visayavasena samāpajjitaṃ asakkonto **na samādhismiṃ ārammaṇakusalo**. **Na samādhismiṃ gocarakusaloti** samādhismiṃ nipphāditabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne **bhikkhācāragocare ca** satisampajaññavirahito **akusalo**. Keci pana “kammaṭṭhānagocaro paṭhamajjhānādikaṃ, ‘evaṃ samāpajjitabbaṃ, evaṃ bahulīkātabban’ ti ajānanto tattha akusalo nāmā” ti vadanti. **Kammaṭṭhānaṃ abhinīharitunti** kammaṭṭhānaṃ visesabhāgiyatāya abhinīharitumaṃ **akusalo**. **Sakkaccakārīti** cittikārī. **Sātaccakārīti** niyatakārī. **Samādhissa upakāradhammāti** appanākosallā. **Samāpatti-ādīhīti ādi-saddena** sakkaccakāripadādīnaṃ yeva saṅgaho daṭṭhabbo catukkānaṃ vuttattā. Tenāha “**yojetvā catukkā vuttā**” ti. **Lokiyajjhānavaseneva kathitaṃ** “samādhikusalo” ti-ādinā nayena desanāya pavattattā. Na hi lokuttaradhammesu akosallaṃ nāma labbhati. Yadi akosallaṃ, na kusalasaddena visesitabbaṭṭā siyāti.

Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sārathappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya khandhavaggavaṇṇanā.